

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2014:5
ISSN 1654-0247

Tolfternas samkväm

– folkbildning och bibliotek för arbetarkvinnor 1902-1907

Lisbeth Håkansson Petré

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Lisbeth Håkansson Petré
Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

- Svensk titel: Tolfternas samkväm : folkbildning och bibliotek för arbetarkvinnor 1902-1907
- Engelsk titel: Tolfternas samkväm : popular education and library for working women 1902-1907
- Författare: Lisbeth Håkansson Petré
- Färdigställt: 2014
- Handledare: Roger Blomgren
- Abstract: Tolfterna was a popular education organization that existed between 1896 and 1964 and that arranged social evenings and set up a library for working women. This thesis purpose is to investigate Tolfternas's activities in 1902-1907 and hereby place Tolfterna in the education- and library history. The thesis examines the library catalog and the protocols from the social evenings and analyses them by means of the popular education ideologies of the early 1900's: Patriarchal education, civic education, self-education and the domestic/housewife ideal.
- The analysis shows that the organizers of Tolfterna as well as the working women who visited the social evenings had political and social interests. This places Tolfterna in a civic education context.
- The social evenings contained a mix of politically orientated discussions, traditional lectures and entertainment as music and reading. The library had self-education orientation, it contained mostly fiction and was run by the working women. The non-fiction section contained mainly books about issues discussed at the social evenings such as women's and worker's rights, the peace question etc.
- Tolfternas activities can be described as a mix of civic education and self-education. The domestic/housewife ideal, which was common in popular education for women, is not represented. Tolfterna was a radical organization as they wanted to liberate and support the working women. Meanwhile Tolfterna was a part of patriarchal education since the organizers did not let the working women take active part in the planning of the activities or the development of the organization.
- Nyckelord: Bibliotekshistoria, folkbildningshistoria, klasskillnader, Ellen Key arbetarkvinnor, kvinnohistoria.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
1.1 Folkbildning och bibliotek i början 1900-talet.....	5
1.1.1 Tolfterna - ett folkbildningsnätverk över klassgränserna.....	7
1.2 Problemformulering och avgränsningar.....	8
1.3 Syfte och frågeställningar.....	9
1.4 Disposition.....	9
1.5 Tidigare forskning.....	10
1.6 Teori och metod.....	12
1.6.1 Patriarkal bildning.....	13
1.6.2 Medborgarbildning.....	14
1.6.3 Självbildning.....	15
1.6.4 Husmodersbildning.....	16
1.6.5 Sammanfattning av de fyra bildningsidealerna.....	17
1.6.6 Idealtyper som analysverktyg.....	18
1.7 Källor.....	19
2. Tolfternas värld – presentation av källorna.....	21
2.1 Vad hade Tolfterna för yrken och ideologisk bakgrund.....	21
2.1.1 Sammanfattning.....	24
2.2 Till vilka riktade sig verksamheten?.....	24
2.2.1 Relationen mellan Tolfter och medlemmar.....	26
2.2.2 Sammanfattning.....	29
2.3 Vilka aktiviteter förekom på samkvämen.....	30
2.3.1 Diskussioner om livet och politiken.....	30
2.3.2 Att ta tillvara erfarenheter och bygga nätverk.....	32
2.3.3 Föredrag och högläsning.....	33
2.3.4 Musik, dans och lekar.....	34
2.3.5 Kursverksamhet utanför samkvämen.....	35
2.3.6 Sammanfattning.....	35
2.4 Hur såg bibliotekets bestånd ut?.....	36
2.4.1 Skönlitteratur.....	37
2.4.2 Facklitteratur.....	37
2.4.3 Sammanfattning.....	38
3. Bildning och bibliotek i en brytningstid – analys och reflektion.....	39
3.1 Ett socialliberalt nätverk.....	39
3.2 Flickskolepedagogik och banden till Fogelstad.....	41
3.3 Patriarkal form - radikalt innehåll.....	42
3.4 Samkväm med samtalen i centrum.....	43
3.5 Kultur, skönhet och självbildning.....	45
3.6 Biblioteket en spegel av Tolfternas ideal.....	46
4. Huvudsakliga resultat och vidare forskning.....	48
5. Sammanfattning.....	51
Käll- och litteraturförteckning.....	53

1. Inledning

Vänner, så heter en målning av Hanna Pauli som finns på Nationalmuseum.¹ Den föreställer en grupp män och kvinnor ur det tidiga 1900-talets kulturelit. I centrum av målningen sitter Ellen Key och läser högt ur en bok i skenet av en fotogenlampa. På bilden finns också Betty Hirsch, Olga Fåhraeus, Lisen Bonnier, Nanna Bendixson och Gerda Bergh. Dessa kvinnor bildar en egen grupp på tavlan i lampskenet runt Ellen Key. Kvinnorna är vänner sedan många år men de har också det gemensamt att de alla är verksamma i *Tolfternas samkväm för kvinnor från olika yrkesområden*, en folkbildningsorganisation för arbetarkvinnor som bildades 1892.

Tolfterna var som mest aktiva i början av 1900-talet men levde kvar ända till 1964, vilket är ovanligt länge. De flesta andra privata folkbildningsorganisationer som bildades runt förra sekelskiftet lades ned då bildningsförbunden och folkbiblioteken växte fram under 1900-talets första hälft. Tolfterna anordnade samkväm med föredrag, diskussioner och högläsning. De organiserade ett lånebibliotek och arrangerade kurser i bland annat språk och musik. Som mest var cirka 300 arbetarkvinnor medlemmar och över 200 kvinnor engagerade som ledare för verksamheten bara under de första tolv åren. Många av dem var tongivande och radikala personer från skolvärlden, politiken och rösträttsrörelsen.²

Tolfterna efterlämnade sig en samling vaxduksböcker med handskrivna och personligt formulerade protokoll från samkvämen och en katalog över biblioteket. Den här uppsatsen gör en kvalitativ idéanalys av dessa dokument med utgångspunkt i dåtidens bildningsideal inom folkbildning för att ta reda på vilken typ av folkbildning kvinnorna på Paulis tavla var med om att skapa och utveckla.

Folkbildningsforskaren och biblioteksvetaren Kerstin Rydbeck har i flera artiklar visat att kvinnors folkbildningshistoria är ett bortglömt kapitel. Vi vet fortfarande lite om vad folkbildning betytt ur ett genusperspektiv. Klassperspektivet är av naturliga skäl mera studerat. Både folkbildningen i sig och forskningen om den har enligt Rydbeck varit könsblind eller könsneutral. Folkhögskolorna, bildningsförbunden och folkbiblioteken formades av och leddes av män. Kvinnorna tvingades konkurrera på männens villkor inom dessa organisationer vilket ledde till att deras intressen åsidosattes. Majoriteten kvinnor som verkat inom folkbildningen har därför valt att ställa sig utanför de stora organisationerna. Det gjorde till exempel medborgarskolan på Fogelstad, den kvinnliga fredsrörelsen och de kyrkliga kvinnoförbunden. Konsekvensen av att man ställt sig utanför har gjort att arbetet inte räknats som "riktig" folkbildning. I Sverige har folkbildning vanligtvis definierats som den verksamhet som får statliga bidrag. Detta har gett upphov till en institutionsbaserad definition och ett cirkelresonemang: "folkbildning är den verksamhet som av staten får bidrag därför att det är folkbildning" (Rydbeck 2002, s. 35 f.).

Denna snäva definition av vad folkbildning är, har gjort att forskningen har varit koncentrerad på institutionsbaserad folkbildning. Alternativa verksamheter som Tolfterna har inte blivit undersökta. Rydbeck menar att man istället bör vidga begreppet

¹ Målningen ingick bland annat i Nationalmuseum's utställning *Ljus och mörker* 2011 och finns att se på utställningens webbsida: <http://www.nationalmuseum.se/sv/Om-Nationalmuseum/For-press-och-media/Pressbilder/Ljus-och-morker/Hanna-Pauli-Vanner/>. Vänkretesen på tavlan kallade sig för "juntan" och började träffas 1890 (Ambjörnsson 2012 s. 37).

² Uppgifterna om antal medlemmar och ledare är sammanräkningar av namnlistor från Tolfternas protokoll som finns bevarade på Kungl. Biblioteket.

folkbildning och låta det innefatta alla sammanhang som har folkbildande intentioner, på så sätt kan man fånga upp flera verksamheter (Rydbeck 2002, s. 47, 2001, s. 30 f.). Därmed är det bland annat möjligt att upptäcka mångfalden inom och fördjupa den historiska kunskapen om folkbildningen och folkbiblioteken. Dessa alternativa berättelser kan i sin tur ha spår in i och påverka på vår egen tid.

Tolfterna hade sin storhetstid för hundra år sedan, en tid som inom folkbildning och folkbibliotek liknar vår egen. Nu liksom då är området i förändring. Då separerade man folkbildning och folkbibliotek från varandra. Dessa hade tidigare varit sammanflätade bland annat i studiecirkelarna som hade egna bibliotek. Sockenbiblioteken, församlingsbiblioteken och studiecirkelbiblioteken lades ned eller uppgick i de nya statligt styrda folkbiblioteken. Folkbildningen centraliserades i ett antal större statsunderstödda bildningsförbund. Idag debatterar och forskar man kring vilken roll folkbiblioteken ska ha i framtiden. Flera röster efterfrågar att folkbildning och folkbibliotek bör närma sig varandra på nytt och att folkbiblioteken bör öka sitt demokratistärkande arbete. I bland annat boken *Där människor och tankar möts : bibliotek som folkbildning* diskuteras hur folkbiblioteken bör återknyta till sina och folkbildningens gemensamma rötter för att få en mer betydelsefull roll i samhället (Atlestam & Forsén 2010).³

När jag valde mitt uppsatsämne fick jag frågan på vilket sätt Tolfterna är intressanta för oss idag. Min övertygelse är att man som bibliotekarie behöver känna till vilken grund folkbiblioteken vilar på. Kvinnornas utforskade folkbildningshistoria är en del av folkbibliotekens förhistoria på samma sätt som till exempel arbetarrörelsens studiecirkel eller församlingsbiblioteken. Även de bortglömda formerna av folkbildning och bibliotek kan ge perspektiv till dagens verksamheter, historieteoretikern Tosh skriver:

Att vara fri är inte att åtnjuta total handlingsfrihet - det är en utopisk dröm utan att veta i hur grad ens handlande och tänkande formas av arvet från det förflutna. Detta kan låta som ett recept på konservatism, men vad det erbjuder är en realistisk grund för radikala initiativ. Vi behöver veta när vi slår in öppna dörrar och när vi slår huvudet blodigt mot väggen. (Tosh 2011, s. 51)

Genom att forska om folkbibliotekens historia får man förståelse för hur biblioteksverksamhet fungerat och sett ut tidigare. Man får på detta sätt med Tosh ord en ”realistisk grund” för utvecklingsarbetet.

1.1 Folkbildning och bibliotek i början av 1900-talet

När Tolfterna bildades i slutet av 1800-talet var samhället i förändring. Industrialismen och urbaniseringen bröt upp gamla strukturer och det växte fram nya samhällsklasser som krävde inflytande och rättigheter. Klassklyftorna var stora, fattigdomen i de växande städerna var svår och inte minst arbetarklassens kvinnor levde ett hårt liv. Det låg uppror i luften och många var oroliga för revolution eller strejker. De styrande försökte på olika sätt motverka de upproriska stämningarna. En metod var att erbjuda

³ Enligt bibliotekslagen är bibliotekens uppdrag att främja litteratur och bildning (Bibliotekslag 2013, s. 1)

arbetarklassen bildning, avsikten var att hjälpa och skapa bättre levnadsförhållanden men hjälpen hade ofta en kuvande effekt. Med borgerliga ideal om skötsamhet och arbetsmoral ville man forma och förfina arbetarna som betraktades som råa och obildade. Men arbetarna ville även själva bilda sig eftersom bristen på kunskap var ett hinder när de organiserade sig för att kämpa för demokrati och rättigheter (Gustavsson 1991, s. 34 ff.).

Folkbildningen, den bildning som erbjöds arbetarklassen var olik de övre klassernas. Tudelningen är synlig i själva ordet folkbildning; bildning för folk. Eliten bildade sig, folkbildningen var för de andra, de obildade. Klassaspekten och även könsaspekten skar rakt genom bildningslandskapet och sorterade vad som var lämpligt för arbetare, för lantbrukare, för män och för kvinnor. Det fanns en rädsla i samhället för att de lägre klasserna inte skulle acceptera sin livslott om de fick för mycket kunskap. Av liknande skäl utformades kvinnornas bildning på så sätt att den inte inkräktade på männens arenor. Kvinnornas folkbildning var i allmänhet ett komplement till männens folkbildning så att könets kunskaper tillsammans bildade en helhet av två separata världar (Larsson 1997, s. 29 ff.).⁴

I början av 1900-talet förändrades folkbildningen i och med att arbetarklassen startade egna bildningsförbund och bibliotek. Folket började själva definiera sina bildningsbehov vilket ledde till att folkbildningen sakta demokratiserades (Gustavsson 1991, s. 106, 161ff.).⁵ Men demokratiseringen omfattade inte kvinnorna i samma utsträckning som männen. Den svenska arbetarrörelsen präglades av att de flesta arbetare var män och detta genomsyrade alla nivåer. Det var männen som drev bildningsförbunden och de satte sina behov i första rummet. På samma sätt som arbetarna varit underställda överheten i 1800-talets ickedemokratiska folkbildning blev kvinnorna underställda männen i den nya folkbildningen (Nordberg 2001, s. 76 f.).

Många inom arbetarrörelsen ansåg dessutom att kvinnans skyldighet i första hand var att stötta mannen i den socialistiska kampen, kvinnofrågan kunde vänta tills den sociala frågan och hade lösts. Detta gjorde att många kvinnor förhöll sig avvaktande till arbetarrörelsens föreningar. Många troende arbetarkvinnor upplevde dessutom arbetarrörelsen som aggressiv och svår att förena med de kristna idealen (Norlander 1995, s. 127). Även som låntagare på de bibliotek som vände sig till allmänheten var kvinnorna underrepresenterade. På till exempel Stockholms arbetarbibliotek utgjorde de kvinnliga låntagarna endast 3 % 1901 (Myrstener 1998, s. 92).⁶

Utanför bildningsförbunden fanns dock folkbildningsverksamhet som både drevs av och riktade sig till kvinnor. Att organisera sig i föreningar och nätverk, både för sin egen skull och för att hjälpa andra, var vanligt vid den här tiden inte minst bland borgerliga kvinnor. Redan i mitten av 1800-talet hade Sophie Adelsparre, som även grundade biblioteket Stockholms läsesalong, startat den så kallade Torsdagsskolan som arrangerade avgiftsfria kurser för "den bildade klassens och arbetarklassens döttrar, till ömsesidig utveckling och förädling" (Rydbeck 2008, s. 161). Torsdagsskolan följdes av flera initiativ där kvinnor bedrev folkbildande verksamhet. För arbetarkvinnor var den

⁴ Att bildning för kvinnor behandlades och utformades enligt särskilda principer syns inte minst i begreppet "kvinnobildning".

⁵ Men även inom den folkrörelsedrivna folkbildningen fanns en överhet, ledare som ville styra och som var mer bildade än de andra. Den gamla patriarkala/filantropiska folkbildningen kan sägas övergå i en ny slags patriarkalism (Ambjörnsson 1988, s. 144).

⁶ Stockholms läsesalong riktade sig först enbart till kvinnor och hade som syfte att förbättra kvinnors villkor men eftersom avgifterna för att låna var höga var det troligtvis för dyrt för de flesta arbetarkvinnor (Myrstener 1998, s. 40 f.).

här typen av bildning ofta den enda som fanns att tillgå, andra utbildningar krävde pengar eller förberedande utbildning som de i allmänhet inte hade (ibid., s. 161 ff.).

Under 1900-talets första decennium tillsatte staten utredningar i syfte att organisera folkbildningen och biblioteken. Bland annat delade man ut bidrag till de större bildningsförbunden. Detta ledde till att de organisationer som inte fick bidrag försvagades. Detta drabbade bland annat kvinnornas fria folkbildningsorganisationer. Även de små biblioteken som hade bildats i studiecirkel eller i föreningar försvann efter hand som de nya folkbiblioteken tog form. De äldre mindre biblioteken var ofta ideologiskt utformade för att möta den enskilda gruppens behov och intressen. De nya folkbiblioteken utformades istället mer allmänt för att garantera alla medborgare tillgång till den litteratur som ett modernt och demokratiskt samhälle krävde (Myrstener 2008, s. 76 ff.). Denna brytningstid då folkbildningen och folkbiblioteken organiserades på ett nytt sätt satte grunden för hur området utvecklades under 1900-talet och hur det ser ut idag.

1.1.1 Tolfterna – ett folkbildningsnätverk över klassgränserna

En av de organisationer som arbetade för att ge kvinnor tillgång till bildning och litteratur var Tolfterna. Gruppen startades på initiativ av författarinnan och pedagogen Amalia Fahlstedt.⁷ Hon knöt snabbt till sig vännen Ellen Key som hade idéer om och erfarenhet av folkbildningsarbete. Key hade också ett stort kontaktnät både bland arbetarkvinnor och intellektuella.⁸ Tanken var att samla ett antal bildade kvinnor som kunde ansvara för verksamheten och som var intresserade av lära känna kvinnor ur arbetarklassen. Fahlstedt och Key var socialt engagerade personer. De hade mött arbetarkvinnorna och förstått att det var svårt för dem att få tillgång till kunskap och kultur. Detta var en orättvisa som man ville överbrygga. Man ville också skapa en mötesplats där kvinnor från olika yrkesområden och samhällsklasser skulle kunna diskutera gemensamma frågor (Lindhagen & Frölander 1932, s. 3). Tolfterna var inte ensamma om att vilja överbrygga klassklyftorna på detta sätt, det var en rörelse i tiden och ett sätt att stävja motsättningar.

Flera personer ur Keys krets intresserade sig för projektet och tillslut var man sex grupper med tolv kvinnor i varje, därav namnen Tolfterna. Grupperna turades om att arrangera samkväm som innehöll diskussioner, föredrag och underhållning för arbetarkvinnor. Man öppnade också ett lånebibliotek. I uppsatsen kallar jag arrangörerna för Tolfter, de inbjudna arbetarkvinnorna kallar jag medlemmar. Föreningen i sig får också heta Tolfterna eller föreningen Tolfterna.

1900-talets första två decennier var Tolfternas storhetstid. I samband med att kvinnorna fick rösträtt 1921 och flera kvinnor engagerade sig partipolitiskt, minskade medlemsantalet. Man fick även konkurrens av de växande bildningsförbunden. Trots de nya tiderna levde föreningen kvar till 1964 även om medlemmarna då var betydligt färre

⁷ Enligt Lindhagen & Frölander var det Fahlstedt som kom med idén till Tolfterna (1932, s. 3.). Det bekräftas också av Fahlstedts egen artikel *Ellen Key och Tolfterna* där hon även nämner att Elsa Tennow var delaktig. I vissa artiklar beskrivs Key som initiativtagaren men det är sannolikt att Lindhagen & Frölanders uppgift stämmer eftersom Frölander var med i föreningen från starten.

⁸ Key var till exempel en uppskattad föreläsare på arbetareinstitutet, hon var även engagerad i en förening för sömmerskor där hon höll i högläsning och diskussioner m.m. (Nyström Hamilton 1904, s. 90).

och till åren komna (Hedin, S 2000, s. 77). Ännu idag lever minnet av Tolfterna kvar på Ellen Keys hem Strand. Key testamenterade huset till en stiftelse med uppdrag att driva ett vilohem för kvinnor dit Tolfternas medlemmar hade förtur (Fahlstedt 1919, s. 4). Idag är huset ett museum men kvinnor har fortfarande möjlighet att ansöka om att få bo på Strand som stipendiater.⁹

Key var på många sätt en betydelsefull person för Tolfterna. Verksamheten förkroppsligade de frågor som låg Key närmast hjärtat; kvinnofrågan, arbetarkvinnors situation och folkbildning. I avhandlingen *Om kärlek : litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, visar litteraturvetaren Claudia Lindén att särskilt kvinnofrågan var central för Key, det var med den hon tog plats i den offentliga debatten. ”Att separera det socialistiska, det estetiska eller det pedagogiska projektet från det feministiska är fel när man studerar Key” menar Lindén (Lindén 2002, s. 219). Key värnade särskilt om arbetarkvinnornas situation. Hon ansåg att det var arbetarkvinnorna som behövde stödet, överklassens kvinnor hade större frihet och möjlighet att bilda sig (ibid, s. 253). Inom kvinnorörelsen verkade man annars i första hand för de borgerliga kvinnornas rättigheter. Key motsatte sig detta, hon ville frigöra arbetarkvinnorna, ge dem tillgång till kunskap så att de skulle kunna förbättra sin situation. Via Tolfterna hade hon möjlighet att praktisera dessa idéer samtidigt som hon fick möjlighet att lära känna och påverka arbetarkvinnorna.

1.2 Problemformulering och avgränsningar

Historien om Tolfterna handlar om kvinnors verksamhet inom folkbildning och bibliotek, en utforskad del av den historiska biblioteksvetenskapen. Tolfterna var en av dåtidens största folkbildningsorganisationer för kvinnor som dessutom engagerade tongivande personer inom pedagogiken, politiken och rösträttsrörelsen. Föreningen överlevde då andra liknande organisationer konkurrerades ut av bildningsförbunden. Tolfterna bedrev folkbildning och biblioteksverksamhet i decennier innan folkbiblioteken kom till. Ändå är mycket lite känt om Tolfternas verksamhet.

Dagens folkbibliotek är i förändring, historisk kunskap är värdefull för att få perspektiv inför framtiden. Inom biblioteksvetenskapen har man nyligen till exempel publicerat boken *Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, ett samlingsverk med syfte att beskriva folkbibliotekens historiska utveckling och samtidigt inspirera till förändringar. *Styra eller stödja?* fokuserar på folkbibliotekens egen historia, men även alternativa folkbildningsorganisationer kan vara intressanta att studera i sammanhanget. Inte minst därför att dagens folkbildningslandskap är fragmenterat på ett liknande sätt som för hundra år sedan då folkbildningen bedrevs i en mängd former. Under 1900-talet dominerade folkbiblioteken och bildningsförbunden men idag hittar vi folkbildning i flera olika miljöer; tv, radio, bokcirklar och inte minst på internet.

Med den här uppsatsen vill jag undersöka vilket slags bibliotek och vilken slags folkbildning Tolfterna bedrev. Avsikten är att skriva in Tolfterna i folkbibliotekens och folkbildningens historia och bidra till att öka kunskapen om kvinnors roll inom den här

⁹ Författaren och journalisten Ingela Bendt beskriver bland annat stipendiatverksamheten i sin bok om Ellen Keys hem "Ett hem för själen" (Bendt 2000). I artikeln *Något om vila och ett vilohem* beskriver Key sina planer inför att göra Strand till ett vilohem för arbetande kvinnor (Key 1912).

typen av verksamhet. Jag studerar Tolfternas protokoll och deras bibliotekskatalog utifrån det tidiga 1900-talets vanligaste bildningsideal inom folkbildning. På detta sätt kan man se hur deras verksamhet förhåller sig till annan folkbildning.

Jag väljer att koncentrera min studie till åren mellan 1902 och 1907. Under den perioden var föreningen Tolfterna som mest livaktig, medlemsantalet växte och verksamheten hade börjat hitta sin form. Det är även en utforskad period i Tolfternas historia, de flesta som har skrivit om föreningen tidigare har behandlat de första åren under 1890-talet.¹⁰ Det tidiga 1900-talet är också en viktig period för svensk folkbildning och bibliotek i stort. Då var folkbildningen och folkbiblioteken högaktuella i politiken, statliga utredningar tillsattes, bildningsförbunden växte fram och folkbildningen började sakta demokratiseras (Gustavsson 1991, s. 106, Björk 2001, s. 140 f.).

1.3 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vad som karaktäriserar Tolfternas verksamhet och bibliotek med utgångspunkt i de vanligaste bildningsidealen inom det tidiga 1900-talets folkbildning. Avsikten är att härigenom skriva in organisationen i folkbibliotekens och folkbildningens historia. Jag utgår från fyra frågeställningar:

- Vad hade Tolfterna för yrken och ideologisk bakgrund?
- Till vilka riktade sig verksamheten?
- Vilka slags aktiviteter förekom på samkvämen?
- Hur såg bibliotekets bestånd ut?

1.4 Disposition

Uppsatsen är indelad i fyra kapitel. I kapitel 1, detta kapitel, går jag igenom ämnets bakgrund, tidigare forskning, teoretiska utgångspunkter och metod. Därefter gör jag en kritisk genomgång av undersökningens källor, det vill säga Tolfternas protokoll och deras bibliotekskatalog. I kapitel 2 *Tolfternas värld* presenterar jag min läsning av källorna med utgångspunkt i frågeställningarna och den teoretiska bakgrunden. Kapitlet är indelat i fyra delar med samma rubriker som de fyra frågeställningarna. Varje del avslutas med en kort sammanfattning. Därefter följer kapitel 3 *Bildning och bibliotek i en brytningstid* där jag analyserar och sammanfattar min undersökning i ett antal teman. I det fjärde kapitlet *Huvudsakliga resultat och vidare forskning* presenterar jag som svar på frågeställningen vad som tydligast karaktäriserar Tolfternas verksamhet och bibliotek och resonerar kring förslag till vidare forskning.

¹⁰ De flesta citat i texter om Tolfterna är hämtade från de första åren. Det är också märkbart i protokollböckerna, de första årens protokollböcker är betydligt mer slitna och bläddrade i än de senare.

1.5 Tidigare forskning

Ämnet för den här uppsatsen berör flera olika forskningsområden. Främst bibliotekshistoria och folkbildningshistoria men också kvinnohistoria och forskning om Ellen Key och hennes idéer. Detta är ett brett material att undersöka för en uppsats i det här formatet. För att begränsa mig har jag fokuserat på litteratur som berör Tolfterna, folkbildning för kvinnor vid sekelskiftet, folkbibliotekens förhistoria och bildningsideal inom folkbildning.

Det existerar ett fåtal vetenskapliga undersökningar om Tolfterna men det saknas helt och hållet studier av deras bibliotek. En text om Tolfterna från senare tid är en idéhistorisk uppsats med titeln *Hand i hand* av Heli Kärkkäinen. Den behandlar åren mellan 1892 och 1900 och fokuserar på klassfrågan. Kärkkäinen undersöker, utifrån Simone de Beauvoirs teorier om "den andra", hur arbetarkvinnorna respektive de borgerliga kvinnorna "konstruerar" bilden av varandra. En mer övergripande text om Tolfterna är historikern Birgit Perssons artikel *Tolfterna : ett systerskap över klassgränserna* som publicerades i tidskriften *Arbetarhistoria* 1990. Artikeln är journalistiskt skriven och saknar noter men är ändå relevant att ta med eftersom det är ett av få längre arbeten som finns att tillgå.

Även Persson koncentrerar sig på Tolfternas första tio år, det vill säga den period som föregår min egen undersökning. Därefter gör hon ett par nedslag i protokollen fram till 1950-talet. Liksom Kärkkäinen fokuserar Persson på klassperspektivet och menar att Tolfterna tvingade på arbetarkvinnorna sina borgerliga ideal utan känsla för arbetarkvinnornas behov och intressen. Hon är också kritisk till att programmen var för tunga och krävande. Det finns i Perssons artikel en slagsida åt agitation mot andra texter som hon menar framställer Tolfterna alltför positivt. Klassperspektivet är centralt när man studerar Tolfterna eftersom syftet med föreningen just var att överskrida klassgränserna. Dock tar inte Persson upp det faktum att Tolfterna själva var medvetna om konflikten och den ojämlika maktfördelningen.

En text från senare tid är kapitlet om Tolfterna i Ronny Ambjörnssons bok *Ellen Key - en europeisk intellektuell*. Ambjörnsson tar upp svårigheten för oss att i efterhand veta vad arbeterskorna själva tyckte om samkvämen. Han sätter också fingret på det faktum att arbeterskorna liv var hårt och att samkvämen därför troligtvis inte enbart var en plats för bildning utan en plats att koppla av på.

Det finns ett fåtal andra längre artiklar om Tolfterna, till exempel Svante Hedins artikel *Bildning och solidaritet: om Ellen Key och Tolfterna* i boken *Ny syn på Ellen Key* och Gerd Örtengrens skrift *Ellen Key och Tolfterna*. De grundar sig båda delvis på studier av Tolfternas arkiv, Hedin har även gjort intervjuer. Dessa artiklar är i första hand historiskt redogörande. Båda, och särskilt Örtengren, sätter Key i centrum. Tolfterna framställs som hennes initiativ och förening. Det gör att de andra arrangörerna för Tolfterna och samarbetet mellan dem, kommer i skymundan. Key var viktig för Tolfterna, men hon var inte ensam initiativtagare och hon var fullt aktiv i föreningen endast de första 9 åren. Örtengren framhåller på ett liknande sätt som Persson att den borgerliga kulturen var rådande under samkvämen på arbetarkvinnornas bekostnad. Men varken hon eller Persson utvecklar vad en arbetarklasskultur skulle innebära i praktiken. De tar inte heller upp frågan om innehållet i samkvämen är normativt för den samtida synen på kvinnorollen.

Maria Aceliussön och Charlotta Karlsson har i en magisteruppsats i biblioteksvetenskap från 1999 *Ellen Key som folkbildare* haft målet att göra en sammanställning av Keys folkbildande insats, däribland Tolfterna. Även de beskriver Tolfterna som Keys eget projekt.

Folkbildning för och av kvinnor i ett vidare perspektiv har framför allt studerats av Kerstin Rydbeck. Hon har i flera artiklar beskrivit folkbildningsinitiativ för kvinnor under 1800-talet och framåt.¹¹ Rydbecks forskning gör ett viktigt tillägg till synen på folkbildningshistorien. Genom att lyfta in könsaspekten visar hon hur kvinnor marginaliserats i folkbildningssammanhang men också att de hittat egna vägar till folkbildning utanför institutionerna och att de därför osynliggjorts. Rydbeck är en av redaktörerna till antologin *Folkbildning och genus, det glömda perspektivet* där forskare från olika discipliner undersöker folkbildningshistorien ur ett genusperspektiv. Där finns bland annat Karin Norbergs artikel *En flitig, förnuftig, finurlig, förnöjsam, företagsam, fredsälskande, föreningsaktiv fru och flerbarnsmor med förråden fyllda: om husmorsfostran och medborgarbildning i radion* som analyserar det folkbildande innehållet i radions husmodersprogram.

En särskilt betydelsefull studie om kvinnors folkbildning är pedagogikforskaren Berit Larssons *Ljus och upplysning äfven för qvinnan : kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan*. Larsson visar bland annat hur Keys idéer om folkbildning påverkade den svenska folkhögskoleundervisningen för kvinnor. Hon tar även upp de kurser som Key höll för arbetare under sin uppväxt på Sundsholm. Däremot nämner hon inte Tolfterna. En annan viktig titel är idéhistorikern Lena Eskilssons avhandling *Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-35*. Eskilsson beskriver bland annat innehållet i undervisningen och skolans ideologiska tillhörighet, även här är Key en nyckelperson.

Inom biblioteks och informationsvetenskap har Paulina Ljunggren Suokas skrivit magisteruppsatsen *Fabriksflickans bildning: Gerda Meyerson och Föreningen Hem för arbeterskor 1898-1923*. Gerda Meyerson var aktiv inom socialt arbete och startade Hem för arbeterskor, ett slags kollektivboende för ensamstående kvinnor. Ljunggren Suokas utgår från ett genusperspektiv för att ta reda på vilket mål och syfte Meyerson hade med den folkbildande delen av verksamheten. Hon analyserar också vilka ideal Meyerssons bildningsverksamhet byggde på.

Antologi *På tröskeln till välfärden: välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800-1930* innehåller flera studier av filantropiskt inriktad folkbildning, bland annat Kerstin Norlanders text *Den kollektivistiska husmoderligheten : Södra KFUK och fabriksarbeterskorna 1887-1930*. I den undersöker hon KFUK:s bildande verksamhet och presenterar begreppet kollektivistisk husmoderlighet.

I sin bok *I kärlekens namn* ägnar litteraturvetaren Lisbeth Stenberg ett särskilt kapitel åt folkbildning av och för kvinnor *Kvinnor i folkbildning och arbetarrörelse*. Där går hon igenom olika folkbildningsinitiativ och berättar om centrala personer inom folkbildningen för kvinnor. Hon tar bland annat upp Anna Lindhagen och nämner hennes arbete med Tolfterna.

De svenska folkbibliotekens historia har undersökts av bibliotekshistorikern Magnus Torstensson i bland annat *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna*. En annan bibliotekshistorisk forskare är Mats Myrstener vars avhandling handlar om folkbibliotekens framväxt i Stockholm: *På väg mot ett*

¹¹ Exempelvis i *Kvinnorna innanför och utanför ramarna* (Rydbeck 2001) eller *Kön och makt i folkbildningen* (Rydbeck 2002).

stadsbibliotek : folkbiblioteksväsendets framväxt i Stockholm t o m 1927. Han har också skrivit boken: *De första folkbiblioteken i Stockholm : folkbibliotek och andra bibliotek före Stadsbibliotekets tillkomst 1928*. Myrstener beskriver vilka olika typer av allmänna bibliotek som fanns i Stockholm i början av 1900-talet och hur dessa ersattes av folkbiblioteken. Myrsteners forskning ger en bra bild av vilka förhållanden som rådde inom biblioteksvärlden i Stockholm då Tolfterna startade sin verksamhet.

En bok om folkbibliotekens historia från senare tid är den ovan nämnda *Styra eller stödja? : svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, som gavs ut av Bibliotekshögskolan i Borås 2012 därför att man ansåg sig sakna en bok som beskriver folkbibliotekens hela historiska utveckling. I *Styra eller stödja* är Anders Frenanders text *Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912-2012* särskilt intressant för min undersökning, där gör han en historisk genomgång av de svenska folkbibliotekens historiska styrning. Han beskriver även den period som föregick folkbiblioteken, det vill säga den period som denna uppsats behandlar.

Jag kommer att använda de flesta texterna ovan som bakgrund eller i min analys. För den teoretiska genomgången är följande tre texter särskilt betydelsefulla: Joacim Hanssons *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*, Bernt Gustavssons *Bildningens vägar : tre dominerade bildningsideal i svensk arbetarrörelse mellan åren 1890 och 1930* och Berit Larssons *Ljus och upplysning äfven för kvinnan : kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan*. Dessa texter använder jag i mitt teorikapitel där jag beskriver bildningsideal inom folkbildning med fokus på folkbildning för kvinnor. Hansson undersöker de tidiga folkbibliotekens politiska och ideologiska anknytning. Han studerar även den ideologiska identiteten hos andra typer av allmänna bibliotek, till exempel sockenbiblioteken och församlingsbiblioteken. Gustavsson studerar de bildningsideal som fanns inom arbetarrörelsens folkbildning. Larssons bok bidrar med kvinnoperspektivet, hon redogör för vilka ideal som var gällande inom folkbildning för kvinnor.

1.6 Teori och metod

Min undersökning av Tolfternas verksamhet utgår från de bildningsideal inom folkbildning och folkbibliotek som var aktuella i början av 1900-talet. Jag utgår för forskning om bildningsideal inom allmän folkbildning, folkbildning för kvinnor och folkbibliotek. På så sätt får jag en bred bakgrund och kan jag sätta in Tolfterna i ett sammanhang och till exempel se om deras verksamhet sträcker sig utanför traditionell folkbildning för kvinnor.

Forskningen visar att fyra bildningsideal var särskilt dominerande inom folkbildningen i början av 1900-talet: Patriarkal bildning, medborgarbildning, självbildning och husmodersbildning. Det är dessa fyra bildningsideal som kommer att fungera som teoretisk utgångspunkt i min undersökning. För att tydliggöra bildningsidealen lyfter jag fram det som är mest typiskt och utmärkande för dem och presenterar detta i fyra idealtyper, se figur 1 nedan. Idealtyperna fungerar som verktyg i analysen av protokollen och de övriga källorna (Bergström 2005, s. 149-179). Min tes är att Tolfterna tog intryck av och speglade de ideal som fanns i andra organisationer och i den allmänna debatten.

I sammanställandet av de fyra idealtyperna utgår jag i första hand från idéhistorikern Bernt Gustavssons bok *Bildningens vägar : tre dominerade bildningsideal i svensk arbetarrörelse mellan åren 1890 och 1930*. De tre bildningsideal

som Gustavsson presenterar är: medborgarbildning, självbildning och nyhumanismens personlighetsbildande ideal. Nyhumanismens personlighetsbildande ideal utvecklades i första hand inom högre utbildning och växte fram efter 1910. Eftersom min studie undersöker åren 1902-1907 och fokuserar på folkbildning och folkbibliotek har jag valt bort nyhumanismen.

Medborgarbildning och självbildning kan även appliceras på de folkbibliotek som fanns vid sekelskiftet 1900. Detta visar biblioteksforskaren Joakim Hansson i sin avhandling *Folkbibliotekens ideologiska identitet*. Hansson studerar vilken ideologisk och politisk tillhörighet de olika folkbiblioteken hade och hur dessa ideal påverkade bestånd och verksamhet.

Gustavsson och Hansson diskuterar ytterligare en inriktning, den patriarkala bildningen, det vill säga det ideal som präglade folkbildningen innan medborgarbildningen och självbildningen växte fram i samband med folkbildningens demokratisering. Den patriarkala bildningen är inte en uttalad ideologi utan kan snarare beskrivas som en syn på bildning och ett förhållningssätt. Inom folkbildningen brukar den patriarkala bildningen kopplas till den för-ideologiska perioden. Trots detta lever den i högsta grad kvar parallellt med de nya ideologierna. (Hansson 1998, s. 75 f., Gustavsson 1991, s. 35 f.)

Den patriarkala bildningen, medborgarbildningen och självbildningen är tre genusneutrala bildningsideal. Eftersom kvinnoperspektivet är centralt för min undersökning kompletterar jag dessa tre ideal med husmodersidealet. Det är det ideal som enligt Berit Larssons forskning om kvinnors medborgarbildning i folkhögskolan var dominerande inom folkbildning för kvinnor. Det dominerade även inom bildning för kvinnor i allmänhet.

Det är viktigt att betona att gränserna särskilt mellan medborgarbildningen och självbildningen är tunna och att de olika inriktningarna ofta flätades in i varandra och verkade parallellt. Att ändå särskilja dem är med Gustavssons ord att göra en "renodling av komplexa förhållanden" (Gustavsson 1991, s- 17 f.). Ellen Key är till exempel en folkbildare som är svår att placera i en kategori men med hjälp av bildningsidealen kan man belysa olika delar i hennes folkbildningsarbete. Här följer en fördjupad genomgång av de fyra idealen och vad som utmärker dem:

1.6.1 Patriarkal bildning

Den patriarkala bildningen är den tidigaste formen av folkbildning. Den har sitt ursprung i det traditionella samhället där kyrkan och staten hade stark ställning och där klasskillnader och ojämlikheter mellan könen inte ifrågasattes (Larsson 1997, s. 27). Den växte fram ur ett behov att hjälpa och är därmed besläktad med filantropi och socialt arbete. Tanken var att genom bildningens ljus öka kunskapsnivån hos de man ansåg obildade och på så sätt underlätta för dem att hjälpa sig själva att förbättra sin situation (Gustavsson 1991, s. 35 f.).

Till formen är den patriarkala bildningen hierarkisk och ickedemokratisk. Definitionen av vad bildning är och varför man behöver bildning går uppifrån och ned, från de högre klasserna till de lägre, från de som anser sig ha bildning till de som inte anses ha det. Detta till skillnad från den demokratiska folkbildningen där man strävar efter att bildningsbehovet ska komma inifrån den enskilda individen eller gruppen (ibid., s. 151).

Avsikten med bildning enligt det patriarkala idealet är inte att frigöra eller forma självständiga individer. Istället strävar man efter att behålla rådande samhällsstruktur och skapa ett stabilt samhälle. Med hjälp av bildningen vill man höja moralen, uppmuntra till sunda vanor och skapa pliktrogna arbetare som i sin tur bidrar till ekonomisk stabilitet för samhället i stort. Den vanligaste bildningsformen för den patriarkala bildningen är populärvetenskapliga föreläsningar. Alltså i första hand en envägskommunikation där ett förutbestämt budskap förmedlas till många personer samtidigt. Målet med föreläsningarna är ofta att inspirera till självstudier. Föredrag och bokutlåning i kombination anses vara det mest givande för en god bildning (Gustavsson 1991, s. 164 f.).

I biblioteksvärlden visar sig de patriarkala idealen särskilt i de bibliotek som har kopplingar till kyrkan eller staten. Där speglar bestånden de traditionella värderingarna, populär skönlitteratur eller politiska skrifter är därför bannlysta (Hansson 1998, s. 56 ff.).

1.6.2 Medborgarbildning

Medborgarbildningsidealet har sin grund i det moderna genombrottet, evolutionismen och positivismens tro på vetenskapens framsteg. Bildning för folket är en del av världens uppåtående utveckling. "Hand i hand med spridningen av vetenskapens ljus går tanken om folkets, eller arbetarnas civilisering och disciplinering" (Gustavsson 1991, s. 73).

Medborgarbildningen är även en del av folkbildningens demokratisering. Syftet är, liksom inom den patriarkala bildningen, att hjälpa individen att förbättra sin situation. Man vill också öka möjligheterna till inflytande i politik och samhällsfunktioner. När rösträtten blir allmän behöver de nya röstberättigade kunskaper om samhällets funktioner (ibid., s. 122 f.).¹²

Till formen är medborgarbildningen rationell och nyttoinriktad. Exempel på ämnen är statskunskap, ekonomi och naturvetenskap. Det förekommer också kurser i praktiska ämnen som exempelvis föreningsteknik (ibid., s. 76 ff.).

Medborgarbildningen är i första hand arbetarrörelsens bildningsform, i deras bibliotek kan man se idealet representerat i beståndet. Här finns litteratur som ska göra läsaren redo att ta över de demokratiska funktionerna. Tyngdpunkten ligger därför på facklitteratur, särskilt samhällskunskap och naturvetenskap. Skönlitteraturen är i minoritet, den betraktas som nöjesläsning. Lättare skönlitteratur, så kallad smutslitteratur, är bannlyst, på samma sätt som inom den patriarkala bildningen (Hansson 1998, s. 68 ff.).

Medborgarbildningsidealet som det beskrivs ovan riktade sig till männen. Eftersom kvinnor var i princip avstängda från demokratiska rättigheter i början av seklet gällde andra förhållanden för dem. Men det fanns alternativa medborgerliga ideal för kvinnor. Det viktigaste är samhällsmodern, en kvinnlig aspekt av medborgarskap. Samhällsmodern förespråkades bland annat av Ellen Key som en utvidgad form av

¹² Berit Larsson påpekar att de radikala och medborgarbildningsinriktade folkbildarna ibland kunde uppfattas som farliga eftersom de kunde locka till sig de "råa typerna" till skillnad från de religiösa folkbildarna (Larsson 1997, s. 44).

moderskap. Det är en abstraktion av moderskapet där kvinnliga erfarenheter och kunskaper, som till exempel omvårdnad och estetik, kan ge kvinnan en plats och en roll i det offentliga och i politiken.

Key skiljer på biologisk och social moderlighet, den sociala moderligheten utgår från den biologiska. Genom att utveckla dessa sidor kan kvinnan utvecklas som människa och få en egen plats i samhället, inte i konkurrens med mannen utan vid sidan av honom. I yrken som arkitekt och trädgårdsmästaren kan kvinnan använda de kunskaper hon lärt sig genom kulturhistorien och göra nytta för samhället men framför allt för andra kvinnor. Tillsammans kan mannen och kvinnan skapa ett fullkomligt och harmoniskt samhälle. Samhällsmodersbegreppet är ett slags särartstänkande samtidigt som det kan ses som frigörande för kvinnor eftersom det är en metod att bryta barriären mellan det kvinnliga hemmet och den manliga offentligheten (Larsson 1997, s. 132 ff. och Lindén 2002, s. 184 ff. och 250 ff.).

1.6.3 Självbildning

Självbildningsidealet växte liksom medborgaridealet fram i samband med folkbildningens demokratisering. Det har sin grund i kultur och humanism. Målet med bildningen är harmoni och enhet. Den nya tidens människa behöver inte enbart kunskap om samhället och vetenskapen utan också bildning för "själen och hjärtat". Med hjälp av konst, kultur och skönhet kan människan förädlas och höja sig över vardagen. I förlängningen skapar detta ett mer demokratiskt och jämlikt samhälle. Självbildning ska inte förväxlas med självstudier. Självbildning förutsätter en rörelse, människors aktivitet och en demokratisk, världsförbättrande strävan (Gustavsson 1991, s. 153-158).¹³

Enligt självbildningsidealet ska bildningen inte komma uppifrån som i den patriarkala bildningen utan med Abraham Lincolns ord "genom folket". På så sätt kan bildningen bli en rörelse bland folket, en självverksamhet. Vägen till ny kunskap går i första hand via samtal och diskussioner i till exempel studiecirkel som drivs utan ledare av medlemmarna själva. Studiecirkelarna är menade att vara demokratiska, dialogen ska stå i centrum och alla ska komma till tals. En metod som är rakt motsatt föreläsningarnas enkelriktade kunskapsöverföring (Gustavsson 1991, s. 151 ff., Hansson 1998, s. 64 f.).

I jämförelse med medborgarbildningen är självbildningen mer individuellt inriktad. Den bygger på tron på individens rätt till fri utveckling. Samtidigt finns en socialdemokratisk idé om att bildningen i förlängningen, förutom att förbättra för individen, kan bidra till större jämlikhet för kollektivet. De demokratiska diskussionerna i studiecirkelarna kan också fungera som övningar inför diskussioner i större sammanhang (ibid, s. 75 f.).

Vad gäller litteratur är skönlitteraturen och den begründande läsningen central inom självbildningen och det är särskilt viktigt att man får möjlighet att välja litteratur på egen hand. Skönlitteraturen är värdefull bland annat därför att man via den får tillgång till allmänmänskliga värden som bara konsten kan förmedla. Viktigt är också tillgång

¹³ Hans Larsson och Ellen Key var de som enligt Gustavsson formulerade idéerna om självbildning medan de kom att förverkligas av Oscar Olsson och hans studiecirkel som växte fram i början av 1900-talet. Viktiga texter om självbildningen av Key är *Folkbildningsarbetet - särskildt med hänsyn till skönhetsinnets odling : en återblick och några framtidsönskningar. (1906)* och *Bildning – några synpunkter (1897)* (Gustavsson 1991, s. 156).

till böcker så att man utan problem kan tillfredsställa sin läslust. Därför är studiecirkelnas egna bibliotek betydelsefulla, där medlemmarna kan känna att böckerna är deras egna och där de fritt kan välja vilka böcker de vill (ibid, 64 f.).

1.6.4 Husmoderbildning

Husmodersbildningen var det dominerande bildningsalternativet för kvinnor. Liksom samhällsmodern är husmodern ett bildningsideal specifikt för kvinnor med avsikt att komplettera mannens bildning. Om samhällsmodern tar sin kvinnliga kunskap och erfarenhet ut i samhället är målet för en husmor att verka i hemmet som mor eller tjänarinna. Med kunskap om hur man sköter ett hem bidrar kvinnorna till stabilitet i samhället. Och genom äktenskapet kan mannen och kvinnans separerade världar enas och bli en samhällets grundpelare (Larsson 1997, s. 120 f.). Med husmodersbildningen vill man motverka slarv, flärd och osedlighet. Man vill förädla folkets döttrar och fabriksarbeterskorna. Idealet är renhet, enkelhet, sparsamhet och noggrannhet (ibid., s. 89).

Idealet utgår från det borgerliga hemmets värderingar och vanor, Kerstin Norlander använder begreppet domesticerad kvinnlighet. Till skillnad från de ideal som beskrivits ovan är detta i första hand en praktisk bildningsform. Husmodersbildning tillhör inte vanligtvis de bildningsideal inom folkbildning som beskrivs i litteraturen. Men idealet har en lång historia inom kvinnobildningen och hade en stark ställning inte minst inom folkhögskolan. Under 1800-talet och första hälften av 1900-talet var husmodersbildning den vanligaste formen av kvinnobildning. Då ansåg man att flickor inte fick tillräcklig kunskap i hemmet och att det fanns nationalekonomiska vinster med goda husmoderskunskaper. Idealet fick starkt fäste bland borgerskapets kvinnor, som ville lära ut det till städernas proletariat (ibid., s. 81 ff.). Det var så dominerande inom kvinnobildningen att det inte enbart lärdes ut till gifta kvinnor utan även till ogifta arbetarkvinnor som i sin roll som yrkesarbetande i praktiken stod närmare männens planhalva (Norlander 1995, s. 120 f.).

1.6.5. Sammanfattning av de fyra bildningsidealerna

För att tydliggöra de fyra bildningsidealerna lyfter jag fram det som mest utmärker dem och formar fyra idealtyper, se figuren nedan. Idealtyperna fungerar som verktyg i analysen av protokollen och de övriga källorna.

<p>Patriarkal bildning</p> <ul style="list-style-type: none">• Vill skapa goda medborgare och motverka osedlighet och uppror.• Verkar enligt traditionella ideal och är ofta knuten till kyrkan eller staten.• Är ickedemokratisk och hierarkisk, bildningen går uppifrån de bildade klasserna ner till de obildade.• Bibliotekens bestånd består framför allt av facklitteratur och religiös litteratur. Skeptisk mot skönlitteraturen.• Exempel på bibliotek: sockenbibliotek och de tidiga folkbiblioteken	<p>Medborgarbildning</p> <ul style="list-style-type: none">• Vill förbereda arbetarklassen på att ta över samhällsfunktioner.• Är demokratiskt inriktad.• Vill sprida kunskap om hur samhället och politiken fungerar.• Den kvinnliga medborgarbildningen är främst inriktad på kvinnors sfär, samhällsmodersidealet.• Bibliotekens bestånd består främst av facklitteratur. Skeptisk mot skönlitteraturen och i synnerhet den så kallade smutslitteraturen.• Exempel på bibliotek: arbetarbiblioteken
<p>Självbildning</p> <ul style="list-style-type: none">• Menar att bildning behövs för bildningens egen skull.• Med hjälp av bildning och konst kan man växa som människa.• Är ickehierarkisk - "bildning genom folket".• Kända företrädare är Oscar Olsson och Ellen Key• Bibliotekens bestånd består främst av skönlitteratur.• Exempel på bibliotek: studiecirkelbibliotek.	<p>Husmodersbildning</p> <ul style="list-style-type: none">• Praktisk kunskap med vetenskaplig grund.• Vill skapa effektiva och sunda hushåll.• Utgår från borgerliga ideal om att kvinnans uppgift är att vårda hem och familj och att inte konkurrera med männen.• Är den dominerande bildningen för kvinnor vid sekelskiftet 1900.

Figur 1. Idealtyper för bildningsideal inom folkbildning i början av 1900-talet.

1.6.6 Idealtyper som analysmetod

De fyra idealtyperna i figuren ovan fungerar som ett raster när jag analyserar Tolfternas protokoll, bibliotekskatalog och biografisk litteratur om Tolfterna och deras medlemmar. Med hjälp av idealtyperna kan jag både lyfta fram det som passar in men också se bitar som inte hör hemma. Risken med metoden är att jag använder idealtyperna för att bocka av händelser i mitt material som stämmer in. Det vill säga att jag använder typerna för leta fram snarare än för att förstå. Målsättningen är att lyfta fram mångfalden och motsättningarna. Det sannolika är att Tolfternas verksamhet bär på flera olika bildningsideal och idéer om hur folkbildningen bör vara utformad. Deras samtid var lika komplex och mångfacetterad som vår egen och de som ledde verksamheten påverkades troligtvis från flera olika håll.¹⁴

Jag har läst protokollen kronologiskt, och antecknat varje stycke som svarat mot mina frågeställningar. Efter att jag läst igenom hela materialet har jag gått igenom anteckningarna på nytt, när jag hittat noteringar som berör samma ämnen har jag sammanställt dessa. Dessa sammanställda anteckningar har jag sedan studerat med hjälp av idealtyperna.

Bibliotekskatalogen har jag undersökt genom att först räkna antalet titlar och dela in dem i skönlitteratur och facklitteratur. Jag har sedan sorterat böckerna genrevis och ämnesvis utifrån idealtyperna. Jag har till exempel noterat antalet klassiker, feministiska böcker, samhällskritiska böcker osv. På detta sätt har jag snabbt kunnat se vilken typ av litteratur som var vanligast i biblioteket och vilka bildningsideal böckerna speglar.

Jag har även läst biografisk litteratur om vissa av Tolfterna och medlemmarna. Här har jag med hjälp av idealtyperna noterat vilken typ av ideologisk inriktning de hade via sina yrken och engagemang i olika föreningar.

I kapitel 2 *Tolfternas värld – presentation av källorna* presenterar jag min läsning av protokollen, bibliotekskatalogen och biografierna. Jag har delat upp presentationen enligt de fyra frågeställningarna. De två första frågeställningarna handlar om Tolfterna och medlemmarna. Dessa frågeställningar fungerar som bakgrund till de följande två, där protokollen och bibliotekskatalogen står i centrum. I de två senare delarna utgår jag mer konkret från idealtyperna än i de två första även om jag använder dem också där.

I kapitel 3, *Bildning och bibliotek i en brytningstid - analys och reflektion* sammanfattar jag presentationen av materialet från kapitel 2 i ett antal teman. Dessa teman har jag kommit fram till genom att sammanställa återkommande drag i min läsning av källorna. Dessa teman belyser jag med hjälp av idealtyperna och tidigare forskning. På detta sätt ringar jag in vad som karakteriserar Tolfternas verksamhet och bibliotek och placerar Tolfterna i folkbildningens och folkbibliotekens historia.

¹⁴ Om idealtyper som analysverktyg se Bergström 2005, s. 159 f.

1.7 Källor

När man gör en historisk undersökning bör man enligt historieteoretikern John Tosh samla alla relevanta källor som finns att tillgå eftersom man på det sättet lättare kan avslöja skevheter och felaktigheter (Tosh 2011, s. 145 f.). Den här undersökningens källor består i första hand av Tolfternas protokoll och katalogen över deras bibliotek som trycktes i bokform 1905. Protokollen förvaras idag på Kungl. biblioteket tillsammans med föreningens kassaböcker och medlemslistor etc. På Kungl. biblioteket finns också brev i Ellen Keys brevsamling som behandlar Tolfterna. Även tidningsartiklar från tiden har varit till användning. Jag hänvisar till protokollen genom att skriva årtalet samkvämet ägde rum och numret på samkvämet, exempel 1902:191. Tolfterna numrerade samkvämen från första samkvämet: 1 och så vidare till ca 750 år 1964. En sekundär källa är Tolfternas jubileumsskrift från 1932 som jag har använt som kompletterande källa för uppgifter jag inte hittat någon annanstans. En annan sekundär källa är Gurli Linders minnesbok *Sällskapsliv i Stockholm*. Linder var aktiv i Tolfterna i många år och beskriver arbetet i föreningen i sin bok. Dessvärre existerar det knappt några källor som beskriver verksamheten ur medlemmarnas synvinkel. För att ta reda på fakta om Tolfternas och medlemmarnas bakgrunder har jag använt mig av personhistoriska uppslagsverk, i första hand på internet. Särskilt Kvinnsams kvinnohistoriska portal har varit användbar.

Protokollen är till formen handskrivna anteckningar i svarta vaxdukshäften. Protokollen för 1902-07, som den här uppsatsen behandlar, fyller tre böcker. Varje häfte innehåller ungefär 100 sidor. Anteckningarna följer inte regelrätt protokollform utan är mer eller mindre fritt formulerade. Syftet med protokollen var sannolikt att i första hand dokumentera verksamheten för egen del. Eftersom samtliga Tolfter inte var närvarande vid varje samkväm fungerade protokollen också som information till dem som inte varit närvarande. På vissa ställen finns påminnelser eller kommentarer från en skribent till en annan vilket visar att man läste varandras protokoll vartefter de skrevs. Protokollen verkar i första hand varit tillgängliga för ledarna, det är alltså inga allmänna handlingar som kopieras eller sprids till en större grupp.

Protokollens fria form är givande för analysen samtidigt som det finns källkritiska problem med den. Eftersom anteckningarna inte följer någon fast form finns det risk att skribenterna glömt att notera alla aktiviteter under samkvämen. Detta är naturligtvis en risk även vid formell protokollföring men den är troligtvis mindre. Fördelen med den fria formen är att texterna innehåller många nyanser, skribenterna har möjlighet att ta ut svängarna och de beskriver ofta mötena inlevelsefullt. Trots den fria formen följer anteckningarna ändå en slags tråd. De inleds i allmänhet med datum och uppgift om antalet närvarande Tolfter och medlemmar. Därefter följer en redogörelse för de olika programpunkterna. På slutet sammanfattas hur kvällen och stämningen varit.

Ett praktiskt problem med protokollen är att de är handskrivna. I vissa fall har det varit mycket svårt att tyda texten. Det finns alltså risk att jag har feltolkat ord eller meningar. Jag har därför undvikit att dra slutsatser av textstycken där jag varit osäker på innehållet. En annan källkritisk risk med texterna är att de kan ha varit tendentiöst skrivna. Tosh menar att författarens avsikter och förutfattade meningar är det som påverkar källornas tillförlitlighet mest. Författaren kan exempelvis vara partisk, eller vilja behaga någon (Tosh 2011, s. 140 f.). Tolfterna vill förmodligen försvara sin idé och sitt projekt, detta kan påverka hur de uppfattar mötena och hur de beskriver dem. De kan också vilja imponera på de Tolfter som inte var närvarande, förstärka det lyckosamma och undvika att skriva om det som inte gått lika bra.

Till protokollens fördel är att de inte är skrivna för eftervärlden utan i första hand för internt bruk. Det är minnesanteckningar skrivna med avsikt att vara just minnesanteckningar. Detta är enligt Tosh att föredra framför texter som skrivit för eftervärlden. När man studerar material från en organisation som i fallet med Tolfterna måste man läsa texterna med förståelse för att det är organisationens produkt. Man får ställa sig frågor som: Vilken funktion har organisationen? Hur har den utvecklats över tid? Källorna är så att säga skapade både av institutionen och av en enskild person. För Tolfterna kan det vara så att skribenterna anpassade sig efter hur de andra formulerat sig. De utvecklade kanske normer och sätt att uttrycka sig som var svårt för en enskild att bryta emot (ibid., s. 140-142). Men även snedvridningar kan berätta något, vad undviker till exempel Tolfterna att berätta, vad väljer de att lyfta fram?

Enligt vetenskapsteoretikern Torsten Thorén är en källa med skevheter inte en giltig källa om man inte hittar en källa med motsatt version. Men å andra sidan menar han också är källor med skevheter är så vanligt förekommande att det inte går att efterleva regeln om att hitta en motstridig källa (Thurén 2005, s. 67).

Min andra huvudkälla är bibliotekskatalogen som trycktes 1905. Det är ett häfte om cirka 10 sidor där bibliotekets böcker listas med författare och titel i alfabetisk ordning. Bibliotekskatalogen är mycket värdefull, utan den hade det inte varit möjligt att överhuvudtaget studera biblioteket. Med hjälp av Libris och andra kataloger har jag kunnat bekräfta vilken typ av litteratur vissa okända titlar är.

Sammanfattningsvis är källorna tillräckligt omfattande för mitt syfte. De är utförliga och redogör för hela den period jag vill undersöka. De har också en direkthet som känns äkta. Min berättelse om Tolfterna är egentligen berättelsen om deras protokoll och deras bibliotekskatalog. Det är därför viktigt att motstå frestelsen att dra förhastade slutsatser. Jag kan inte avslöja eller fastslå något, men jag kan lyfta fram, belysa och diskutera deras verksamhet.

2. Tolfternas värld – presentation av källorna

I detta kapitel presenterar jag min läsning av källorna, det vill säga protokollen, bibliotekskatalogen och den biografiska litteraturen. Kapitlet är indelat i fyra avsnitt med samma rubriker som de fyra frågeställningarna: Vad hade Tolfterna för yrken och ideologisk bakgrund? Till vilka riktade sig verksamheten? Vilka slags aktiviteter förekom på samkvämen? Hur såg bibliotekets bestånd ut?

Jag studerar källorna med hjälp av de idealtyper som jag redovisat för ovan: patriarkal bildning, medborgarbildning, självbildning och husmodersbildning. Jag hänvisar till protokollen genom att ange årtal och samkvämens nummer, exempelvis 1904:215. I enstaka fall hänvisar jag till en anteckning som gjorts i protokollhäftet utanför ett samkväm. Då hänvisar jag till året och till sidan i häftet så som jag räknat fram den eftersom sidorna är opaginerade.

De första två avsnitten handlar om Tolfterna och deras medlemmar. Genom att beskriva vilka de var, vad de hade för yrken och bakgrunder går det att få en bild av i vilken kontext föreningen verkade. Avsikten är att ta reda på vilka bildningsideal Tolfterna och medlemmarna speglar via sina yrken och intresseområden. Jag undersöker också hur Tolfterna och medlemmarna förhöll sig till varandra. Dessa två avsnitt fungerar delvis som bakgrund till avsnitt tre och fyra.

I avsnitt tre och fyra undersöker jag verksamheten i sig. Jag studerar protokollen och bibliotekskatalogen utifrån idealtyperna för att ta reda på vad som kan sägas karaktärisera Tolfternas samkväm och bibliotek.

I uppsatsen tredje kapitel *Diskussion* kommer jag sedan diskutera min presentation av källorna. Där sammanfattar och belyser jag det jag kommit fram till med hjälp av idealtyperna och tidigare forskning.

2.1 Vad hade Tolfterna för yrken och ideologisk bakgrund?

Som organisation liknade Tolfterna mer ett nätverk än en förening i formell mening. Något av det mest utmärkande var det stora antalet arrangörer. Under 00-talet var ungefär 70-80 bildade borgerliga kvinnor engagerade som ledare för verksamheten samtidigt.¹⁵ Organisationen hade en informell struktur, det fanns till exempel varken styrelse, stadgar eller årsmöten. De många arrangörerna bidrog till den rörliga formen, Tolfter kom och gick och man utvärderade verksamheten efter hand. Den informella formen följde Keys uttalade ideal. Hon ansåg att regler och formalia tog tid från det viktiga arbetet (Lindhagen & Frölander 1932, s. 6). Så här beskriver Louise Nyström-Hamilton Tolfterna i sin bok om Ellen Key från 1904:

Ellen Keys hat till all formalism har hon vid denna sin enda ”organisation” konsekvent fasthållit. Tolfternas samkväm ha ägt rum med en ytterst enkel apparat under fullkomlig självstyrelse och reda sedan 12 år utan förening, styrelse eller stadgar till allas trefnad. (Nyström-Hamilton 1904, s. 89)

¹⁵ I protokollböckerna finns listor över alla Tolfter, antalen kommer från dessa. Vissa listor är ofullständiga, därför är antalen ungefärliga.

Ledarna var indelade i sex grupper med tolv personer i varje, därav namnet Tolfterna. Varje grupp (tolft) hade en "Tolftledare" som också fungerade som protokollförare.

Tolfterna hade ingen formell anknytning till något folkbildningsförbund eller annan organisation. Deras avsikt var även att förhålla sig politiskt och religiöst obundna i diskussioner och föredrag. I protokollen framgår det till exempel att de undviker det religiösa. De sjunger aldrig psalmer eller ber tillsammans, inte ens vid de årliga julfesterna. Det finns inte heller någon religiös litteratur i bibliotekskatalogen. I detta hänseende tog Tolfterna alltså avstånd från den patriarkala bildningstraditionen där traditionella värderingar och kyrklig anknytning var centralt.

Däremot är det mer tveksamt om Tolfterna själva, det vill säga arrangörerna och deras medlemmar kan beskrivas som politiskt obundna. Som jag kommer att visa nedan fanns anknytning till socialdemokraterna och liberalerna. Flera av Tolfterna var även engagerade i rösträttsrörelsen och olika organisationer för socialt engagemang. De fanns alltså ett tydligt intresse för politiska och sociala frågor och även partipolitisk förankring.

Key var som nämnts ovan en central person i Tolfterna, särskilt under de första tio-femton åren. Hon fungerade som gruppens ideolog och ledare vilket är synligt i protokollen där hon vägleder de övriga Tolfterna med kommentarer som exempelvis efter det 36:e samkvämet 1894. "En viss benägenhet ha tolftmedlemmarna att underhålla sig med hvarandra. Det bör ledarna motverka!" (1894:36).

1903 lämnade Key Stockholm och besökte därefter bara samkvämen vid enstaka tillfällen. Men hon förblev en viktig person för gruppen. Det framgår på flera ställen i protokollen och även i brevväxlingen mellan henne och Gerda Bergh att hennes närvaro är saknad. Ibland skickade hon brev från sina resor i Europa som lästes upp på samkvämen under högtidliga former. Även breven kunde innehålla uppmaningar som visar att hon hade höga förväntningar på verksamheten. Key var en mycket känd och betydelsefull person under sin tid. Det är lätt att förstå att Tolfterna ville lyfta fram Keys anknytning till gruppen både i protokollen och i andra sammanhang (1903:206 med flera). Key brukar beskrivas som en folkbildare inom självbildningstraditionen vilket sannolikt påverkade Tolfternas verksamhet särskilt under de första åren.

Trots Keys viktiga roll var inte Tolfterna enbart hennes verk utan ett samarbete mellan flera personer. Efter att Key lämnat Stockholm var det i praktiken de övriga ledarna som drev och utvecklade verksamheten. Många av medlemmarna var dessutom vana ledare från andra sammanhang och hade sannolikt egna idéer och ville sätta sin prägel på samkvämen. Av namnen och adresserna i medlemslistorna kan man utläsa att de flesta av Tolfterna tillhörde de övre klasserna. Det förekommer flera adliga namn och många har adress Östermalm eller Djursholm, två nybyggda områden som vid den här tiden var populära bland den intellektuella borgerligheten (Englund & Kåreland 2008, s. 30 f.). Flera av Tolfterna var aktiva i andra organisationer och nätverk, bland annat i rösträttsrörelsen och fredsrörelsen. Föreningsliv och nätverkande var vanligt bland borgerliga kvinnor vid den här tiden, det var ett sätt för kvinnor att påverka eftersom de stod utanför politiken. Ofta växte de olika kontaktnäten in i varandra och många var medlemmar i flera föreningar samtidigt (Bokholm 2002, s. 253 ff.). Flera av Tolfterna var aktiva i bland annat följande organisationer:

- LKPR Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt: En förening som verkade för kvinnors rösträtt men också för att kvinnor skulle bli politiskt valbara. Ambitionen var att föreningen skulle vara klassöverskridande och politiskt neutral men den kom att domineras av liberala medelklasskvinnor.¹⁶
- CSA Centralförbundet för socialt arbete: Ett samarbetsorgan för föreningar med socialt progressiva idéer. De arbetade bland annat för förbättrade arbetsförhållanden.¹⁷
- SKF Sveriges kvinnliga fredsförening.
- Svenska hem: Ett kooperativ som drev matbutiker i Stockholm, kooperativet drevs av kvinnor och butikerna hade enbart kvinnliga anställda. (Björk och Kaijser 2005)
- Folkbildningsförbundet.¹⁸

Många av Tolfterna var yrkesverksamma. I medlemslistorna hittar man bland annat flera pedagoger, till exempel Amalia Fahlstedt och Anna Whitlock. De hade lärt känna varandra och Ellen Key på den Rossanderska kursen, en lärarinneutbildning för kvinnor (Rydbeck 2008, s. 160). Whitlock och Key undervisade senare på Whitlockska samskolan där flera Tolfter var elever, exempelvis Lisen Bonnier, Gerda Bergh och Hanna Pauli. Undervisade på Whitlockska gjorde även tolftledaren Emilia Broomé.

Några andra av Tolfterna arbetade eller skulle komma att arbeta politiskt, till exempel Anna Lindhagen som var ledamot i stadsfullmäktige för Socialdemokraterna mellan 1911 och 1923 eller liberalen Kerstin Hesselgren som valdes in som första kvinna i riksdagens första kammare 1922. Hesselgren arbetade även som yrkesinspektör och blev med tiden en av nyckelpersonerna vid medborgarskolan på Fogelstad (Eskilsson 1991, s. 38).

Till gruppen politiskt verksamma hör även vänsterpartisten Kata Dahlström och liberalen Emilia Broomée.¹⁹ En annan intressant medlem är affärskvinnan Sofia Gumaelius, hon kallades "Sveriges främsta affärskvinna" och drev annonsbyrå med enbart kvinnliga medarbetare. Dessa socialt engagerade och yrkesaktiva kvinnor som verkade för att hjälpa andra kvinnor skulle kunna benämnas samhällsmödrar. Kanske såg de sig själva som detta, men begreppet nämns aldrig i protokollen eller den tidens litteratur om Tolfterna.

Trots att flera av Tolfterna var yrkesarbetande och aktiva i samhället var de inte i allmänhet, vilket man skulle kunna tro, en samling medelålders folkbildarkvinnor. Tvärt om var många av dem unga. När Tolfterna startades 1892 var Key, Fahlstedt och Whitlock i fyrtioårsåldern och bland de äldre i organisationen. I gruppen fanns också några elever vid tekniska skolan, alltså blivande konstnärer och formgivare.

¹⁶ I LKPR var bland andra Emilia Broomée, Cecilia Raphael, Anna Whitlock medlemmar. Ordföranden i LKPR Signe Bergman var också en av Tolfterna (Kvinnas kvinnohistoriska portaler).

¹⁷ I CSA var bland annat Emilia Broomée och Kerstin Hesselgren medlemmar (Kvinnas kvinnohistoriska portaler).

¹⁸ Lisen Bonnier och Anna Lindhagen arbetade för Folkbildningsförbundet (Myrstener 1998, s. 48 f.).

¹⁹ Några av Tolfterna var gifta med liberala eller socialdemokratiska politiker som till exempel Olof Palmes farmor Hanna Palme som var gift med liberalen Sven Palme.

Textilkonstnären Vivi Sylvan var till exempel 22 år när hon blev medlem i tolfterna. Och hennes studiekamrat Annie Frykholm var bara 20. I ett brev till Ellen Key den 7 november 1904, skriver Gerda Bergh att man fått nya Tolftmedlemmar varav några var riktigt unga: "

Jag hade inte mindre än 7 nya toltmedlemmar att presentera och de sågo alla ut att bli en storartad (?) för samkvämen. Det vill säga de två små flickorna Wern, Karin Frisell kommo väl ej at uträtta så mycket men det kunde ju ej heller skada att ha dem med.

Tolfterna var alltså en organisation som inte bara förenade kvinnor över klassgränserna utan också vände sig till unga kvinnor.

Tolfterna förenades av sin borgerliga bakgrund och av sitt intresse för sociala frågor, politik och pedagogik. Anledningen att de gick med i Tolfterna verkar framför allt varit viljan att hjälpa. Gerda Bergh skriver längre ner i brevet till Key att den nya medlemmen fru Bohman: "lofvade skänka mängder af böcker och bad att bara få vara nyttig och bli begagnad". Och när Key värvade författaren Gurli Linder till Tolfterna ska hon ha sagt: "Nu ska ni unga fruar få vara med och göra nytta." (Linder 1918, s. 114). Viljan att hjälpa knyter an till en filantropisk tradition och till den patriarkala folkbildningen där bildningen liksom en allmosa överräcks till den som lider brist. Samtidigt antyder kopplingen till politik och rösträttsrörelse att Tolfterna inte enbart var en traditionell välgörenhetsinrättning med uppgift att hjälpa och fostra.

2.1.1 Sammanfattning

Organisationen Tolfterna utmärks av att den inte hade någon formell styrelse eller några stadgar. Det var en fri förening i flera bemärkelser. Tolfterna var till exempel inte anslutna till någon moderorganisation. Det fanns inte heller traditionellt kyrkliga eller religiösa inslag i samkvämen eller bland böckerna i biblioteket, vilket var vanligt inom den patriarkala bildningen. De flesta Tolfter hade borgerlig och intellektuell bakgrund. Flera av dem arbetade eller studerade och många var aktiva i andra organisationer med social eller politisk inriktning.

Det sociala och politiska engagemanget hos arrangörerna är utmärkande för organisationen. Det är också en organisation med tydligt stöd för kvinnlig rösträtt. Tolfterna själva kan beskrivas som samhällsmödrar som tar plats i samhället för att hjälpa andra och för att verka för alla kvinnors förbättrade förhållanden.

2.2 Till vilka riktade sig verksamheten?

I början av 1900-talet var Tolfternas verksamhet som allra störst, flera hundra arbetarkvinnor bjöds in till samkvämen. Vilka var dessa kvinnor? Hur kom det sig att de, efter långa arbetsdagar på fabriker och i syateljéer, gick till Tolfternas samkväm för att lyssna på föredrag och låna böcker?

Till Keys tankar om folkbildning hör att hon ansåg att kvinnor av naturen har större fallenhet för bildning, kvinnan är mer uppmärksam på livets detaljer, är mer känslös och har rörligare fantasi, sade hon. Key menade också att bildningslängtan saknar klassgränser och att längtan efter skönhet och bildning kan upphäva de materiella begränsningarna (Lagergren 1999, s. 85). Mot den bakgrunden är det lätt att föreställa

sig den idealiska medlemmen i Tolfterna; en bildningslängtande arbetande kvinna som inte låter långa arbetsdagar och fattigdom hindra henne att ta del av kunskap och kultur.

Anna Söderberg en av medlemmarna i Tolfterna ska en gång ha sagt till Ellen Key: "Det är icke er bättre mat och era finare kläder, vi mest avundas er, utan det är alla de andliga njutningarna, som stå er så mycket lättare till buds än oss" (Lindhagen & Frölander 1932, s. 3). Citatet har varit centralt i berättelsen om Tolfterna och Söderbergs kommentar sägs vara startskottet för bildandet av föreningen²⁰. Att citatet är flitigt använt illustrerar hur man velat framställa verksamheten; som ett forum för kunskap och ickemateriell berikande bildning och inte en hjälpverksamhet. Citatet kan också ses som en spegling av Tolfternas bild av sig själva. Att de ansåg sig ha tillgång till värden och världar som arbetarkvinnorna önskade få ta del av. Citatet bekräftar i förlängningen deras egna ideal och livsval.

Av medlemsregistren framgår det att de flesta medlemmarna bodde i kända arbetarstadsdelar som Södermalm och Kungsholmen. Tolfterna rekryterade i första hand sina medlemmar bland de arbetarkvinnor som hade besökt Keys föreläsningar på Arbetareinstitutet. Detta gör banden till Key och hennes syn på bildning särskilt starka. Många medlemmar hämtades också från de kvinnliga fackföreningarna och Stockholms allmänna kvinnoklubb (Flood 1939, s. 35 f.).²¹ Keys feminism uppskattades av de socialdemokratiska kvinnorna (Lagergren 1999, s. 61 ff.). Den socialdemokratiska tidningen Morgonbris skrev flera gånger både om Key och om Tolfterna. Det är troligt att Keys närvaro gjorde Tolfterna till en särskilt attraktiv organisation för de socialdemokratiska kvinnorna.

Mellan 1902 och 1907 var ungefär 300 arbetarkvinnor medlemmar, dessa var indelade i tre grupper som omväxlande bjöds in till samkväm. Det arrangerades ett samkväm i veckan, som jag uppfattat det blev man inbjuden till ett samkväm var tredje vecka. För att få bli medlem i Tolfterna skulle man bli inbjuden. Detta berodde sannolikt på att man inte ville att grupperna skulle bli för stora och att man ville välja personer som man trodde skulle uppskatta samkvämen. Tolfternas "bästa arbeterskor" var inte de som behövde mest hjälp utan de som var mest intresserade av bildning, politik och kultur (Lindhagen & Frölander 1932, s. 3 ff.).

Man vände sig alltså inte till de utsatta nyinflyttade flickorna eller till de fattiga mödrarna vilket annars var vanligt inom traditionell folkbildning för kvinnor. Den traditionella folkbildningen verkade i första hand filantropiskt för att rädda kvinnor undan ett liv på gatan och forma dem enligt husmodersidealet.

Följande citat ur ett hyllningstal som medlemmen Alfrida Dahlberg höll vid Tolfternas 40-års jubileum illustrerar att det inte var en enkel sak att bli medlem. Hon berättar att hon på sin arbetsplats delade arbetsbord där flera av arbetskamraterna var medlemmar i Tolfterna, de diskuterade ofta tidens frågor:

Jag njöt obeskrivligt av allt detta nya, i synnerhet då flickorna omtalade vad de fått höra på Tolfterna. [...] På den tiden var det mycket svårt att bli medlem där och jag vågade aldrig framkasta en begäran om det en gång.
(Hyllningstal vid 40-års jubiléet 1932)

²⁰ Citatet inleder Lindhagen och Frölanders festskrift från 1932 (s. 3). Det finns bland annat också med i Hulda Floods stycke om Tolfterna i *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* (1939, s. 35) och i Louise Nyström-Hamiltons bok *Ellen Key : en livsbild* från 1904 (s. 93). Även Gerd Örtegren citerar kommentaren i sin skrift om Tolfterna (Örtegren 1982, s. 3).

²¹ Stockholms allmänna kvinnoklubb bytte senare namn till Socialdemokratiska kvinnoklubben.

Kvinnorna som bjöds in till Tolfternas samkväm under de första decennierna var ofta unga. Nyström-Hamilton skriver att man till Tolfterna bjuder in "unga kvinnor för att bilda gemenskap och bygga broar". Hon återger också en ögonblicksbild från ett samkväm:

[...] aldrig har jag känt för Ellen Key så som den stunden, då jag kom in i trängseln bland alla dessa renviljande unga kvinnor, af hvilka många utan henne kanske aldrig blifvit väckta till mera ideala intressen.
(Nyström –Hamilton 1904, s. 90)

Även i protokollen framgår det att många av medlemmarna var unga. Man nämner till exempel att man låter de yngre i gruppen leka lekar medan de äldre samtalar (1904:215). När det sista samkvämet hölls 1964 hade flera varit medlemmar i 60 år och borde sannolikt varit i 20 års-åldern då de gick med (1964:757).

Med tiden kom flera av medlemmarna att bli ledande inom socialdemokratin, till exempel Hulda Flood, Signe Wessman och Anna Sterky. En annan känd medlem var Maria Sandel en av Sveriges första arbetarförfattare och en av de få som skildrade arbetarlivet i staden och kvinnors förhållanden. En annan intressant medlem var porträttfotografen Lova Molander. Till hennes ateljé kom många kända kulturpersonligheter, bland annat Tolfter som då bjöd in henne till samkvämen (Hedin, S 2000, s. 70 f.).

2.2.1 Relationen mellan Tolfter och medlemmar

Ett av Tolfternas mål var att skapa ett möte över klassgränserna. Vid Tolfternas 20 års jubileum 1912 beskriver Ellen Key viljan att mötas på följande sätt:

Att våra samkväm levat, då så många andra vackra begynnelse visnat, det beror på att de fått sin livskraft ur den odödliga tanke som låg till grund för dem: den ömsesidiga hjälpen tanke". "Vi som stiftade samkvämen, kände att vi levde i en tid, då det var viktigt att slå en brygga över den klyfta som redan då gapade mellan samhällsklasserna. Vi kände att det vara av högsta vikt att icke kvinnorna skulle indragas i dagens strid, att icke de skulle stå emot varandra i två mot varandra fientliga läger, utan att dem emellan förtroende skulle kunna utveckla sig. Vi behövde ömsesidig hjälp av varandra, för att få en klarare syn och en djupare känsla för de stora frågorna som rörde sig i tiden. (Morgonbris 1912, s. 3)

I praktiken var det inte lika enkelt att överbrygga klassklyftorna som det framstår i talet. Skillnaderna mellan Tolfter och medlemmar var stora och det kunde vara svårt att förstå varandra. Det visas i protokollen där Tolfterna ofta resonerar kring svårigheterna att mötas. Problemen var inte unika för Tolfterna. I artikeln *Hvad kan göras för att väcka bildningsintresset hos fabriksarbeterskorna* i Idun 1910 skriver signaturen Anna-Clara Romanus att det var många som ville hjälpa men att det sällan blev som man tänkt sig: "Det är nog en önskan, som legat öfver mången af oss, nästan som ett svärmeri i ungdomens vår, att kunna göra något för fabriksarbeterskorna." Men man hade gått bet, menar Romanus, därför att man inte har lyssnat till vilka behov och intressen som finns. Och att man genom oförstånd och naivitet skrämt bort arbetarkvinnorna. Hon önskar istället att man skulle se varandra som jämbördiga självförsörjande kvinnor: "Låt oss försöka att gå henne till mötes, icke med oförnuftiga, varma känslor, utan med klok respektfullhet, låt oss visa att vi se i henne icke den stackars fabriksarbeterskan, utan

den aktningsvärda själförsörjande kvinnan". Romanus föreslår att man bör starta en organisation för själförsörjande kvinnor oavsett klass där man kan driva gemensamma frågor.

Tolfterna ville nog vara just en sådan organisation som Romanus önskar sig, i protokollen skriver man ofta om hur man strävar efter gemenskap och förståelse. Det officiella namnet på organisationen var: "Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden" vilket signalerar att man eftersträvade ett möte mellan olika yrkesgrupper snarare än mellan två sociala klasser. Man kan få intrycket att man ville skapa ett nätverk av yrkesarbetande kvinnor. Men i praktiken var gruppen uppdelad i två delar, en fattig och en rik och medlemmarna kallas ofta kollektivt för "arbeterskorna".

Den mest påtagliga skillnaden mellan grupperna var de ekonomiska förhållandena. Det visas till exempel vid ett julsamkväm då medlemmarna får varsin "julhög" som innehåller: kugar av 4-5 olika slag, 3-4 pepparkaksfigurer, 1 äpple, några fikon och en julgris + påsar att stoppa i. Att dela upp brödet och godsakerna i högar var bra enligt protokollet: "Hvar och en hade sitt i säkerhet och intet rifs rafs" (1903:192). Att behöva bevittna hur arbetarkvinnorna plockade åt sig skulle troligtvis göra klasskillnaderna obekvämt synliga. Vid ett av de tidigare samkvämen hade det blivit trängsel när man delade ut gåvor, Tolfterna betonar efter den händelsen att samkvämen inte fick förvandlas till "fattigbjudningar" (1893:22).

Motviljan mot allmosor fanns även bland medlemmarna själva. De ville ses som jämlika och inte ta emot bidrag eller gåvor. 1902 föreslår medlemmarna att man ska höja deras avgift för teet som serveras vid varje samkväm. Ursprungligen sponsrade Tolfterna medlemmarnas avgift och betalade en högre summa.²² Nu tycker medlemmarna att om man ska mötas som jämlikar ska avgiften vara "lika för alla" (1902 sidan 2 f.). Händelsen illustrerar dilemmat i organisationen. Tolfterna ville hjälpa och dela med sig av sitt överflöd genom att sponsra medlemmarnas kostnad för teet, samtidigt vidgade hjälpen klyftan mellan grupperna och gjorde det svårare att mötas över klassgränserna.²³

Trots viljan att mötas behöll man under åren uppdelningen mellan grupperna på så sätt att Tolfterna fungerar som inbjudare till samkvämen och medlemmarna bli inbjudna. Detta förankrar Tolfterna i en patriarkal bildningstradition där man skiljer på de som har och de som inte har resurser eller bildning. Organisationens form befäste skillnaderna och satte käppar i hjulet för den radikala idén om att överbrygga klassgränserna. Men ibland lyckades man trots allt nå kontakt, som i citatet nedan vilket även illustrerar de ekonomiska skillnaderna mellan grupperna:

²² Tolfterna betalade 40 öre och medlemmarna 25 öre (1902, s. 2 f.).

²³ Vid varje möte dricker man te. Tedrickningen verkar ha flera funktioner, både ett sätt att locka folk. Men också ett tillfälle då man kan tala mer fritt med varandra. Enligt Gerda Meyerson brukade de religiösa föreningarna locka med kaffe för att få många besökare, men hon håller sig liksom Tolfterna till te (Meyerson 1917, s. 164).

Inom denna grupp har uppstått ett förstående mellan inbjudare och inbjudna som gör godt ända in i själen. Det visar att rätt mycket förtroende verkligen kommit till stånd mellan inbjudare och inbjudna när en sådan fråga kan vänligen göras som denna: "Jag undrar hur det känns att höra till öfverklassen o kunna göra åtskilligt af hvad man mest önskar, höra musik, köpa böcker, resa m.m.; jag har så många gånger tänkt fråga detta och det skulle vara roligt om någon af damerna ville svara härpå?" Två av oss Elisabeth Wern och jag svarade så godt o ärligt vi kunde fast nog var det rätt svårt att göra det så där på rak arm utan att såra hvilket jag tror vi ej gjorde. Vidare resonerades alldeles obesvärat om öfver o underklass, och hvad som kunde göras för att utplåna klasskillnaderna och hvar denna bestod.

(Brev från Nathalia Frölander till Ellen Key, vid juletid 1900)

Uppdelningen mellan Tolfter och medlemmar skapade även svårigheter då Tolfterna vill engagera medlemmarna att delta mer aktivt i samkvämen. Försöken att få medlemmarna att engagera sig genomsyrar protokollen. Bland annat inför man en förslagslåda för önskemål, anmärkningar eller förslag till ämnen (1904:230). Ett annat initiativ är den så kallade Sjustjärnan, där sju medlemmar, "Till upplifvande af de inbjudnas medverkan", får hjälpa till under samkvämen på olika sätt. Sjustjärnan kunde till exempel bidra till programmet med högläsning eller hjälpa till med praktiska bestyr. Sjustjärnan var inte frivillig utan en uppgift som lottades ut eller lektes fram genom till exempel blindbock (1902 s. 2 f.). Uppenbarligen litade man inte på att tillräckligt många skulle ställa upp av egen fri vilja.

En av orsakerna till att man ville att medlemmarna skulle vara aktiva var att det gjorde stämningen bättre: "Stämningen var just sådan vi önska: full jemlikhetskänsla förhöjd av att de inbjudna hjälpte till så mycket själva, glad vänlighet och ett uppmärksamt intresserat åhörande" (1902:191). Eller vid ett senare tillfälle: "Sjustjärnan hade varit mycket villig och vaksam och denna anordning visar sig vara colombi-ägget för aktivt deltagande å de inbjudnas sida" (1903:192).

1918 beskriver Tolftledaren Gurli Linder i sin minnesbok hur medlemmarna med tiden blev alltmer delaktiga: "[...] mer och mer har man lyckats få de inbjudna aktiva själva. De ha hållit föredrag, inlett diskussioner eller samtal, som vi hellre kalla det, spelat pjäser, dansat folkdanser, bildat en sångkör, själva skött vårt bibliotek m.m." (Linder 1918, s. 116).

Inom självbildningen och annan demokratiskt bildning finns tanken om att folket själva ska driva sin bildningsprocess, bildning genom folket. Tolfternas försök att göra medlemmarna aktiva kan ses som ett försök att lyfta medlemmarna till insikt om att de själva kan påverka samkvämen och göra dem till sina egna. Men eftersom man samtidigt håller fast vid den ursprungliga uppdelningen mellan Tolfter och medlemmar går inte demokratiseringen att fullfölja.

Att Tolfterna håller distansen mellan grupperna framgår också av att Tolfterna ser sig själva och sina insatser som norm. Vid det 184:e samkvämet 1902 håller till exempel Natalia Frölander ett föredrag om en bok som hon läst. Hon tycker inte att föredraget blev så lyckat eftersom hon inte lyckades engagera medlemmarna till ett samtal om boken. Hon sammanfattar med kommentaren: "Så mycket vann jag emellertid att de mera utvecklade blefvo högst intresserade af boken och bådo att få låna den". Frölander bedömer här på okända grunder, vilka som är mer "utvecklade" än andra. Vid ett annat tillfälle beskriver Frölander på ett liknande värderande sätt hur en av medlemmarna "[...] enkelt och flärdlöst höll ett fint tänkt litet inledande föredrag" till en av diskussionerna (1903:207).

Det finns flera liknande värderande omdömen i protokollen, till exempel när några medlemmar läser dikter: "[...] deklamerade på ett nära nog fulländat sätt. De hade läst in dem för fru Fåhrens och resultatet var storartadt." (1905:236).²⁴ Ett annat exempel är när man beskriver en diskussion om kvinnlig rösträtt vid det 187:e samkvämet 1902. Enligt protokollen deltog bara en medlem i diskussionen vilket protokollföraren var noga med att påpeka. Istället för att betrakta diskussionsinlägget som ett i mängden särskiljer hon det och kommenterar: "Som jag uppfattade talade hon mera för afskaffandet af mannens målsmanskap än egentligen för kvinnans rösträtt." Tolfternas egna inlägg i diskussionen kommenteras däremot inte. Och när Tolfterna själva läser dikter eller föreläser så värderas eller bedöms inte deras insatser i protokollen.

Omdömena ovan avslöjar hur Tolfterna betraktade medlemmarna från ett ovanifrånperspektiv. Man ville skapa en jämlik känsla men höll samtidigt distansen genom att värdera medlemmarnas medverkan i samkvämen på ett annat sätt än sin egen. De ville att medlemmarna skulle vara aktiva i diskussionerna men när de väl var det bedömdes deras inlägg. På detta sätt uppmuntrade Tolfterna medlemmarna samtidigt som de höll dem tillbaka.

Men det finns undantag, ett är hur Tolftledaren Anna Lindhagen anger i protokollet hur många som deltagit i samkvämen. De flesta andra protokollförare delar upp gruppen och redovisar hur många Tolfter och hur många medlemmar som har varit närvarande. Anna Lindhagen däremot delar inte upp gruppen utan skriver det totala antalet närvarande vid samkvämet. Kanske var detta en medveten markering som visar att det inom Tolfterna fanns olika sätt att förhålla sig. Anna Lindhagen startade också en egen liten grupp som träffades i hennes hem i många år där: "Man genomgick litteratur och samspråkade." (Frölander & Lindhagen 1932, s. 16).

Ett annat viktigt undantag var lånebiblioteket, här överlät Tolfterna skötseln och styret till medlemmarna. Man utsåg en av medlemmarna till "bibliotekarie". Denna person förde bok över lånen och höll ordning i bokskåpet. Det framgår inte varför man överlät ansvaret för just biblioteket till medlemmarna. Kanske tyckte man att det var ett arbete som man helst själv ville slippa. Eller också fanns det en pedagogisk tanke bakom upplägget. Genom att låta medlemmarna själva ta ansvar för biblioteket åstadkom man en känsla av att det var deras eget bibliotek, något som i sin tur skapade en närhet till böckerna. Enligt självbildningsidealet är just närheten till böckerna betydelsefull, känslan av att ha ett eget bibliotek (Gustavsson 1991, s. 162). Mer om detta nedan i kapitel 2.4 Hur såg bibliotekets bestånd ut?

2.2.2 Sammanfattning

Tolfterna verkar ha velat hitta medlemmar med ideal och förhållningssätt som motsvarade deras egna. De letade efter medlemmar bland de socialdemokratiska kvinnorna och på Arbetareinstitutet som var intresserade av samhällsfrågor, kultur och kvinnofrågor. Och det verkar som att man lyckades med detta. Särskilt det politiska och fackliga engagemanget var stort bland medlemmarna. Detta förenade medlemmar och Tolfter med varandra. Det gemensamma samhällsintresset hos medlemmarna och Tolfter och engagemanget för kvinnors medborgerliga rättigheter gör att man kan benämna organisationen i sig som en del av medborgarbildningen.

²⁴ Olga Fårens var skådespelerska och en av Tolfterna

Samhällsengagemanget var grundtonen i gruppen, att förbättra kvinnors medborgerliga rättigheter var majoritetens önskan.

Flera av medlemmarna var unga och man verkar ha riktat sig särskilt till yngre kvinnor. Medlemmarna bodde i Stockholms arbetarstadsdelar och arbetade oftast i fabriker och i sömnadsateljéer. De var inte de allra fattigaste kvinnorna. Avsikten med verksamheten var inte i första hand att rädda kvinnorna undan ett omoraliskt liv, vilket annars var vanligt inom folkbildning för kvinnor. Avsikten var inte heller att sprida husmodersidealet och forma medlemmarna till goda husmödrar.

I Tolfterna möttes två världar. En av avsikterna med samkvämen var att mötas över klassgränserna men de ekonomiska skillnaderna gjorde det svårt för medlemmarna och Tolfterna att förstå varandra. Tolfterna släppte inte heller in medlemmarna i beslut och styrning av verksamheten. Detta skapade en barriär mellan grupperna. Detta förankrar också Tolfterna i en patriarkal bildningstradition där några ger och andra tar emot.

2.3 Vilka aktiviteter förekom på samkvämen?

Tolfternas samkväm bestod i huvudsak av tre aktiviteter: diskussioner, föredrag och underhållning. Underhållningen bestod framför allt av högläsning och musik. Diskussionerna, eller samtalen som de också kallas i protokollen var samkvämens viktigaste beståndsdel, det poängteras både i protokollen och i de ursprungliga riktlinjerna för samkvämen där man betonar: "Samtalets tillgodoseende bör hållas energiskt i sikte." (1895, s. 5).

2.3.1 Diskussioner om livet och politiken

Diskussionerna varierade till sin natur, ofta var det mest Tolfterna som yttrade sig. Men vid andra tillfällen förekom "lifliga diskussioner". En gång noterar Betty Hirsch nöjt att man språkade och diskuterade "lugnt och trevligt" (1905:245). Det framgår att den levande och böljande diskussionen hägrade för Tolfterna. Så fort det förekommer en diskussion vid ett samkväm tar den mest utrymme i protokollet. Musikstunderna som var mycket uppskattade tar betydligt mindre plats, likaså gör de obligatoriska lekarna och danserna, de nämns oftast helt flyktigt: "De sista 40 minuterna dansades och gjordes lekar." (1902:184).

Diskussionerna behandlade aktuella samhällsfrågor i allmänhet och arbetarkvinnornas livssituation i synnerhet. Rösträtt, arbetarskydd, mödraskydd, bostadsfrågan och den ogifta kvinnans ställning är några exempel på ämnen som diskuterades genom åren. Diskussionsämnena speglar både tiden och de frågor som engagerade Tolfterna. Vid ett tillfälle diskuterade man barnuppfostran men i övrigt saknas ämnen som berör hushållsarbete eller moderskap.

Ett ämne som återkom vid flera tillfällen var bostadsfrågan, under dessa diskussioner yttrade sig medlemmarna gärna. Det berodde sannolikt på att man hade egna erfarenheter att referera till. Vid bostadsdiskussionerna tog man även upp moderna idéer som till exempel gemensamhetskök. Man diskuterade huruvida gemensamhetsköken skulle kunna hjälpa kvinnorna att hinna med både hemarbete och lönearbete. Men medlemmarna såg det inte som någon bra lösning: "Hyreskaserner med gemensamhetskök tycktes inte ha några vänner alls bland de inbjudna." (1903:197).

En annan fråga som gav upphov till en ”synnbarligen livlig” diskussion var den om kooperativa företag. Frågan var särskilt aktuell för Tolfterna eftersom Anna Whitlock, en av ledarna, nyligen varit med om att starta den kooperativa livsmedelsbutiken "Svenska hem".

Det ena anförandet följde utan uppehåll efter det andra, alla innehållande respektive talares erfarenheter från liknande företag inom arbetarvärlden. Några arbeterskor ställde sig synnerligen skeptiska gentemot det nya af fröken Whitlock startade kooperativa företaget, detta dels på grund af egna mindre gynnsamma erfarenheter, dels äfven för den enligt fleras mening ensidigt kvinnliga karaktären af denna andelsförening. Andra däremot lade i dagen stor entusiasm för idén. (1905:241)

Man diskuterade även frågor av nationell karaktär som rösträtten, fredsfrågan och unionen med Norge. Dessa frågor engagerade i allmänhet mindre än de vardagsnära frågorna även om det fanns undantag, som till exempel vid det 240:e samkvämet 1905: "Samtal om Norska frågan satte känslorna i svallning." Orsaken till att den här typen av ämnen inte lockade till diskussion kan berott på att man ofta var ense i sak. Som till exempel när man diskuterade kvinnans politiska rösträtt 1902. Här var alla grupper eniga: ”rörande det principiellt berättigande i kvinnornas sträfvan efter politisk rösträtt kunde denna gång ingen diskussion uppstå då alla voro eniga” (1902:189).

Diskussionerna om politik och samhällsfrågor kan beskrivas som en slags medborgarbildning. Dels därför att vissa av frågorna berörde medborgerliga rättigheter. Men också därför att de genom diskussionerna fick tillfälle att orientera sig i aktuella frågor. Det gav dem även möjlighet att bilda sig egna uppfattningar i olika ämnen. Och de kunde passa på att träna sina argument inför diskussioner i större sammanhang.

På våren 1903 började man låta medlemmarna bestämma diskussionsämnena och det visade sig att detta gjorde det lättare att få igång både samtal och diskussion. Man hann inte med alla ämnen men var nöjda med försöket. Det intressanta är att de ämnen medlemmarna föreslog skiljer sig från Tolfternas ämnen. Medlemmarnas egna ämnen var ofta av vardagsfilosofisk eller moralisk natur, exempelvis: ”Är föreställning alltid lögn?” ”Om menniskovärdet”, ”Miljöns inflytande på individen”, ”Hvad är sann bildning?”. Några andra ämnen handlade om könsroller och skillnaderna mellan könen. Till exempel: ”Hvarför är kamratandan större bland män än bland kvinnor? Hvilken har den stärkta karaktären mannen eller kvinnan? Har kvinnan mindre ansvarskänsla än mannen? (1903:197, 1903:207, 1904:218)

Diskussionsämnena som medlemmarna föreslog verkar gjort samtalen öppenhjärtiga och mer utforskande än argumenterande. Det är troligt att de här ämnena var enklare att samtala kring än samhällsfrågorna. Här kunde medlemmarna ta exempel ur det egna livet, de behövde inte ha faktakunskaper eller slipade argument. Dessa ämnen gjorde också att stämningen blev personligare, som till exempel vid diskussionen om människovärdet vid det 218:e samkvämet 1904. "Sällan har uttalanden gjorts, som så banat väg för ömsesidig förståelse - förståelse äfven af den bitterhet, som stundom tog sig till uttryck". Här lyckades medlemmarna med det Tolfterna själva kämpat med, att försöka få alla engagerade. Genom att välja intressanta ämnen som tilltalade många fick medlemmarna igång ett levande samtal.

Att låta medlemmarna ta över ansvaret för diskussionerna var ett medvetet drag för att skapa delaktighet som verkar ha fungerat. Vid dessa samtal förändrades samkvämen från patriarkal bildning till något som liknar en studiecirkel där initiativen kom från

medlemmarna själva. Men den yttre ramen var densamma, det var Tolfterna som bestämde formen. Medlemmarnas samtal var bara ett tillfälligt rum skapat i rummet. Vi vet inte om samtalen överskred klassgränserna och skapade den där känslan av samhörighet som Tolfterna eftersträvade. Det framgår snarare som att Tolfterna medvetet lämnade över arenan till medlemmarna, som när en pedagog backar undan när eleven klarar sig själv. Medlemmarna blev elever i tolfternas diskussionsskola.

2.3.2 Att ta tillvara erfarenheter och bygga nätverk

Tolfterna var som vi sett ovan engagerade i kvinnofrågor och sociala frågor genom sina yrken och via medlemskap i olika intresseorganisationer. Många arbetade med frågor som särskilt berörde arbetarkvinnors liv. Kontakten med medlemmarna blev därför extra värdefull. Genom att fråga medlemmarna om deras åsikter och erfarenheter kunde Tolfterna samla referensmaterial som de hade användning för i sitt arbete utanför samkvämen. Vid ett tillfälle diskuterade man till exempel egna-hemsfrågan som Hanna Palme och Elna Tennow var engagerade i. Då yttrade sig många medlemmar, de visade både "sakkännedom och skicklighet, och fru Palme gjorde flera anteckningar som hon ämnade utnyttja under sitt arbete för egna-hemsidén." (1906:277).

Ibland bad man medlemmarna om hjälp att lösa specifika problem. Vid ett tillfälle frågade Kerstin Hesselgren medlemmarna, för yrkesinspektionens räkning, om de kände några kvinnor som arbetade i hemmet (1906:279). Vid ett annat tillfälle frågade representanter för Föreningen för kvinnans politiska rösträtt LKPR, medlemmarna "Hvarför arbeterskorna så litet anslöt sig till denna förening". LKPR hoppades kunna reda ut eventuella missförstånd (1905:238).

Medlemmarna fungerade vid de här tillfällena som en referensgrupp, vilket Anna Lindhagen också noterar i protokollet, hon tycker att gruppen är "synnbarligen praktisk eftersom man kan få veta arbeterskornas åsikter om olika saker" (ibid.). Hur medlemmarna själva upplevde utfrågningarna får vi tyvärr inte veta. Sannolikt uppskattade de att bli lyssnade på men nyttan var främst Tolfternas egen. Samkvämen blev deras kanal ut i verkligheten. Samkvämen hade även funktion som informationscentral. Här kunde Tolfterna upplysa medlemmarna om lediga kolonilotter, fackföreningsmöten, matlagningskurser, föredrag etc. (1902:185 m fl.).

1903 startade Anna Lindhagen en fjärde medlemsgrupp särskilt inriktad på diskussion och samhällsfrågor:

Från och med vintern 1903-1904 bildades en fjärde grupp med endast en ledare, då det ofta framkommit som ett önskemål, att tolfterna och grupperna skulle sammanfalla utan växling av deltagande personer. Key gav uppdrag åt Anna Lindhagen att bilda denna grupp, varigenom även många nya medlemmar kunde intagas i samkvämen. Bland annat deltog de sedan kommunalt och politisk kända Anna Carlson, Signe Wessman och Agda Östlund. Inom gruppen upptogs något oftare än förut varit fallet diskussioner i sociala frågor utan att därför musik och litteratur på något sätt trädde i bakgrunden. (Lindhagen & Frölander 1932, s. 17)

Denna grupp fick en särskild informationsförmedlande funktion, man bildade bland annat en föreläsningbyrå för de kvinnliga fackförbunden (1903:208). Här sattes medlemmarnas behov i centrum. Via Lindhagens grupp kunde kontakter och information förmedlas, Tolfterna blev på detta sätt en stödgrupp till fackföreningarna.

Det är också troligt att Lindhagens grupp var ett viktigt nätverk för de fackligt aktiva medlemmarna. Här kunde de träffa representanter från andra förbund, utbyta erfarenheter och få idéer och inspiration till sitt eget arbete.

Vi ser här hur Tolfternas samkväm fick en praktisk nyttofunktion som sträckte sig utanför organisationens ramar. Diskussionerna och utfrågningarna kopplade samman Tolfterna med andra kvinnoorganisationer och förankrade verksamheten i den aktuella debatten.

2.3.3 Föredrag och högläsning

Föredragen var på samma sätt som diskussionerna ett stående inslag vid samkvämen. Drygt en tredjedel av samkvämen innehöll ett föredrag men de tar betydligt mindre utrymme i protokollen än diskussionerna. Man redogör kortfattat för vilket ämne föredraget handlat om och noterar om medlemmarna verkat intresserade. Under föredragen hade Tolfterna greppet om situationen och de kunde själva styra över innehållet. De behövde inte kämpa för att engagera medlemmarna som under diskussionskvällarna. Föredragen var den patriarkala folkbildningens vanligaste bildningsmetod. En bildningsform där den som föreläser har kontroll över såväl form som innehåll.

Ibland anlätade man externa föredragshållare, men oftast föreläste Tolfterna själva, vid några enstaka tillfällen föreläste även någon av medlemmarna. Det allra vanligaste ämnet var litteratur, oftast en redogörelse för ett särskilt författarskap. Föredraget inleddes med en genomgång av författarens liv och verk, därefter läste man högt ut någon av dennes böcker. Högläsningen blev ofta en stämningsfull stund, ibland rörande, ibland roande. Här tilltalades känslan och skönhetssinnet enligt självbildningsidealet. Ett komplement till diskussionernas förnuft och nyttoinriktning. När man till exempel hållit ett föredrag om Oskar Levvertin och avslutat med diktläsning blev det andaktsfullt tyst i gruppen ”dikternas varma känslighet bidraga ock att göra stämningen bland åhörarna särskilt stark” (1907:290). Ellen Key talade i sin version av självbildningsidealet om ”själens och hjärtats” bildning. Högläsningen var ett sätt för Tolfterna att väva in detta i samkvämen.

Mellan 1902 och 1907 avhandlade man ett tjugotal författare. Vanligast var de stora samtida författarna, till exempel Selma Lagerlöf, Viktor Rydberg, Gustaf Fröding och Erik-Axel Karlfeldt. Litteraturföredragen var sannolikt menade som en ingång till eget läsande. De allra flesta författare som avhandlades fanns också representerade i Tolfternas bibliotek. Man lade ofta fram böcker så att medlemmarna skulle kunna titta i dem efter föredraget och troligtvis också låna dem. Man vill väcka läslusten: "Så mycket vann jag emellertid att de mera utvecklade blefvo högst intresserade och bådo att få låna den" (1902:184).

Andra vanliga ämnen för föredragen var historia, sociala frågor och geografi. Tolfterna berättade bland annat om resor de hade gjort. När de berättade om långväga resor till exempelvis Italien eller andra europeiska länder blev skillnaderna mellan grupperna särskilt tydliga. De flesta av medlemmarna kunde bara drömma om att få göra sådana resor. De hade knappt möjlighet att lämna staden om somrarna, ett problem man diskuterade vid flera tillfällen. Dessa skillnader utgör en tydlig bild av hur olika gruppernas förutsättningar var (1903:197).

Föredragen illustrerades ibland av bildvisning, man visade fotografier, skioptikonbilder eller lade fram illustrerade böcker som medlemmarna fick bläddra i. Ibland förekom också rena bildvisningar (1905:249 m fl.). Inom självbildningen var man kritiskt till det ensidiga föreläsandet, Key poängterade att det var viktigt att just visa bilder för att väcka intresse och stimulera fantasin. Som till exempel efter föredraget om Finlands historia: "Efter programmets slut hade man tid för samspråk i lärummet kring bordet där finska diktverk och illustrerade arbeten voro framtagna." (1903:205).

2.3.4 Musik, dans och lekar

Lekarna och musiken var en del av samkvämens stomme. Musikframträdanden förekom vid varje samkväm. Oftast spelade eller sjöng någon av Tolfterna eller så hade man allsång. Det hände också att man lekte eller dansade. Ibland delade man upp gruppen så att de yngre fick leka medan de äldre fick tid att samtala. Som till exempel vid det 215:e samkvämet 1904, Julia von Bahr beskriver i protokollet att flera av medlemmarna stannade kvar i lokalen till halv elva. De unga lekte och de äldre hade ett "utmärkt treftigt samtal i det inre rummet".

Musiken, leken och dansen var mycket uppskattad av medlemmarna. "Det är ändå allra roligast när man får höra musik" säger en av medlemmarna vid det 237:e samkvämet 1905. Vid samma samkväm ordnas det också lekar och man verkade haft riktigt roligt. En av medlemmarna säger att: "ett sådant här skratt var lika godt som ett mål mat". Varvid protokollföraren Julia von Bahr lägger till: "Talar icke ett sådant yttrande om, att vi mer än hittills borde använda oss af leken, som äfven har den förtjänsten att på ett naturligt och otvunget sätt blanda alla med hvarandra?" I leken, dansen och inför musiken verkar inga gränser mellan grupperna finnas. Det blir ett sätt att lära känna varandra:

Om det ibland på samkvämen känns, som om det talades två språk - ej så underligt då vi komma från två skilda världar – och man därför kanske ej alltid blir fullt förstådd eller fullt förstår, finns det ett språk, som förstås af alla och som envar, och det är musikens. Också hvilade en stämning af enande frid och förståelse öfver första delen af kvällen då fru Videll vackert och känsligt sjöng sånger af Dvorack, Hallström, Petterson Berger [...] Sedan under diskussionen kommo de två språken fram, [...] vägen till att lära förstå hvarandras språk är ju att höra dem talas och så försöka tränga in i hvarandras tankeverld. (1906:271)

På samma sätt som högläsningen, talar musikupplevelserna till skönhetssinnet. Enligt Keys bildningssyn behövde ju även skönhetssinnet sin bildning. Men ibland blev det för mycket av det goda. Under samkvämens första år ansåg man att underhållningen tog plats på bekostnad av föredragen och diskussionerna. Lindhagen och Frölander beskriver att särskilt Key var kritisk till att programmen blev överfulla. Under de år jag har studerat förekommer däremot inte den diskussionen. Tvärtom värnar man om musiken och gläds av dansen (Lindhagen & Frölander 1932, s. 15). Vad som gjorde att man slutade ifrågasätta underhållningen i protokollen är oklart. Kanske lyckades man hitta rätt balans mellan underhållning och diskussioner. En balans där både förnuft och skönhetssinnet fick bildning, förnuftet via föredragen och diskussionerna och skönhetssinnet via högläsning och musiken. I musiken, dansen och lekarna kunde gruppen också vila från motsättningarna, där märktes inte klasskillnaderna lika väl och

man kunde mötas.

Det kan också varit så att verkligheten kom ifatt de höga idealen och man märkte att man behövde underhållningen som lockbete för att behålla och få nya medlemmar. Ibland verkar till och med Tolfterna själva ha släppt visionen om det seriösa samkvämet. Vid det 246:e samkvämet 1905 har man varken diskussion eller föredrag. Istället berättar man roliga historier och lyssnar till "många vackra sånger". Det var enligt protokollet "vår mest lyckade afton" medlemmarna visade stor tacksamhet, tryckte Tolfternas händer när de tog adjö och sa: "Hvad de andra skola bli ledsna att de ej voro här, när de få höra hur roligt vi haft."

2.3.5 Kursverksamhet utanför samkvämen

Vid sidan av samkvämen och biblioteket arrangerade Tolfterna ett fåtal praktiska övningar och kurser. Dessa verkar varit spontant tillkomna, det fanns inget fast program. Sannolikt valde man ämnen utifrån de kunskaper som fanns i gruppen. Exempel på kursämnen är "öfvningar i att diskutera med Friherinnan Stjärnstedt" och högläsning och deklamering av skådespelerskan Olga Fåhrens (1902/03 s. 51). Andra exempel är sång, språkundervisning, välskrivning och konsthistoria (Lindhagen & Frölander 1932, s. 33). Vid ett tillfälle beskriver man i protokollet att man undervisat två unga flickor i piano och fiol och man tillägger att: "Vi borde göra mera för att upptäcka de förmågor som finnas inom de inbjudnas klass." (1904:222). Det kan noteras att det inte förekommer några hygien- eller husmoderskurser som annars var vanligt både inom folkbildning för kvinnor och inom kvinnobildning i allmänhet. Eftersom jag funnit så lite uppgifter om dessa kurser är det omöjligt att säga något om omfattningen. Men det fanns uppenbart en vilja att erbjuda medlemmarna inte bara samkväm och bokutlåning utan också mer praktisk undervisning.

2.3.6 Sammanfattning

Samkvämen hade tre huvudsakliga aktiviteter: diskussioner, föredrag och underhållning. Aktiviteterna knyter i sin tur an till tre olika bildningsideal; medborgarbildning, patriarkal bildning och självbildning. Diskussionerna berörde framför allt de samhällsfrågor som var aktuella för kvinnor i början av 1900-talet. Genom diskussionerna fick både medlemmar och Tolfter möjlighet att orientera sig i olika frågor, ta ställning och träna på att argumentera. Diskussionerna kan härmed beskrivas som en form av medborgarbildning, ett sätt att lära sig mera om hur samhället fungerar och vilka rättigheter man har.

De diskussionsämnen som medlemmarna själva föreslog handlade om livsfrågor och vardagsfilosofi. Dessa diskussioner var mer självbildande till sin natur. De handlade om att förstå sig själv och om att växa som människa.

Föredragen var samkvämens mest traditionellt folkbildande aktivitet. Via föredragen knöt man an till det patriarkala bildningsidealet. Målet var bland annat att uppmuntra till eget läsande och kunskapssökande. Underhållningen bestod oftast av musik eller högläsning. Detta var samkvämens sätt att enligt självbildningsidealet ge skönhetssinnet bildning. Det var också den del av samkvämen där medlemmarna och Tolfterna lättast kunde mötas och den del som var allra mest populär.

2.4 Hur såg bibliotekets bestånd ut?

Det var vanligt att bildningsförbund och studiecirkel hade egna boksamlingar, det hade även Tolfterna. De fick möjlighet att öppna ett litet lånebibliotek när de flyttade in i Studenter och arbetares lokaler 1901. Biblioteket var inte stort, böckerna rymdes i ett bokskåp. Det anmärkningsvärda med biblioteket var istället, som nämnts ovan, att det var den enda del av verksamheten där Tolfterna lämnade över ansvaret till medlemmarna. En av medlemmarna utsågs till "bibliotekarie" och skötte utlåningen. Medlemmarna kunde besöka lokalen några kvällar i månaden för att läsa, samtala eller låna böcker. Biblioteket var betydelsefullt för medlemmarna på flera sätt, de fick tillgång till litteratur utan kostnad och de kunde träffas och lära känna varandra. Lindhagen och Frölander berättar att biblioteket förde medlemmarna närmare varandra (Lindhagen & Frölander 1932, s. 16).

Att låta medlemmarna ta hand om biblioteket stämmer med självbildningsidealets idéer. Enligt dessa ska böckerna finnas nära till hand och biblioteket ska kännas som ens eget. Det är oklart om det var tankar som dessa som gjorde att Tolfterna överlät ansvaret till medlemmarna. Troligtvis berodde det även på att en av medlemmarna, Anna Almqvist hade en särskild roll när biblioteket blev till. Anna Almqvist var en ovanlig medlem. Hon lämnade då och då medlemskollektivet för att vikariera för Key som gruppleadare i hennes Tolft. Hon samlade också, på eget initiativ, in pengar till bokskåpet och lät binda in samkvämets böcker. Detta och den nya lokalen blev starten för bokutlåningen.

Därefter uttalades allas tacksamhet till fröken Anna Almqvist, som genom försäljning af vykort samlat en kassa af 100 kronor för hvilken hon köpt och skänkt samkvämen ett präktigt bokskåp och äfven låtit inbinda flera af samkvämens böcker. Detta storartade föredöme af henne intresse och ihärdighet förvandlat "många bäckar små till en stor å" helsades med ett tydligt hurra af de samlade och tillades därtill en välönskan för Anna Almqvist i hennes nya verksamhet då hon lämnat hattfabriken och öppnat egen trikåbod vid Slussen (1902:185).

Anna Almqvist utnämndes till bibliotekarie, efter hand fick hon hjälp av en fröken Henriksson, eftersom hon startat egen bod och inte hann med. Även om biblioteket var litet tog skötseln av det uppenbarligen tid: "...eftersom Almqvist nu har egen trikåbod har hon inte tid med 'bibliotekarieämbetet'. Som bibliotekarie hade Almqvist inte bara administrerat lånen utan också "...själf genom försäljning och utbyte af böcker af mindre värde skaffat nya av mer värde, i det hon ifrigt uppmanat medlemmar till lån" (1902:186). 1904 sjönk antalet utlån, den dåvarande bibliotekarien fröken Jansson menar att det beror på att det är för få titlar i biblioteket, hon föreslår att man inför en insamlingsbössa där man kan lägga bidrag till nya inköp (1904:227).

Tyvärr nämns biblioteket eller bibliotekarieuppdraget ytterst lite i protokollen. Det framgår till exempel inte hur utlåningen gick till eller hur många böcker man fick låna. Med tiden fick biblioteket stängas på grund av förändrade lokalförhållanden (Lindhagen & Frölander 1932, s. 16).

2.4.1 Skönlitteraturen

Även om biblioteket är knapphändigt beskrivet i protokollen kan vi få en bra bild av boksamlingen tack vare att Tolfterna lät trycka en katalog över böckerna 1905: *Katalog öfver böcker tillhörande "Tolfterna"*. Enligt katalogen innehöll biblioteket 350 titlar. Det är inget stort antal i vår tid men på den här tiden var böcker dyra att köpa. Och som vi sett ovan var det ont om avgiftsfria bibliotek i Stockholm i början av 1900-talet.

Majoriteten av böckerna 80 %, i katalogen är skönlitteratur. Skönlitteraturen var också, som nämnts ovan, en viktig del i samkvämens föredrag och högläsningar. Inom särskilt medborgarbildningen och den patriarkala bildningen ansåg man att för mycket skönlitterärt läsande kunde vara skadligt, skönlitteraturen omgärdades av förbud och regler om begränsningar i utlån. Så såg det inte ut hos Tolfterna, här var det skönlitterära läsandet en självklarhet. Däremot innehåller inte katalogen någon massproducerad underhållningslitteratur, så kallad "smutslitteratur". Liksom tidens övriga folkbildare ville Tolfterna undvika den typen av böcker. Ellen Keys litterära ideal var att: "Förening det litterärt betydande, det rörande med det roande", den devisen kunde Tolfterna sannolikt skriva under på (Lindhagen & Frölander 1932, s. 8).

Bland skönlitteraturen i bibliotekskatalogen hittar man bland annat tidens stora svenska författarskap: August Strindberg, Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Erik Axel Karlfeldt och Viktor Rydberg. Detta är namn som även förekommer i föredragen och i högläsningarna. Vissa av författarna är representerade med fler än en titel, till exempel Björnsterne Björnson, Henrik Ibsen och Herman Bang. Det är värt att notera att det finns flera stycken titlar av samhällskritiker och realister, som exempelvis Emile Zola, Leo Tolstoj och Gustaf af Geijerstam.

Det finns mer än dubbelt så många manliga som kvinnliga författare i katalogen, cirka 144 manliga och 60 kvinnliga. Detta är dock en osäker siffra eftersom vissa kvinnliga författare skrev under manlig pseudonym vid den här tiden. Flera av tidens populära kvinnliga författare är representerade som till exempel Anna-Maria Roos och Matilda Malling. Särskilt intressant är att det finns flera titlar var av ett antal feministiska författare, till exempel: Elisabeth Dauthendey, Ann-Charlotte Leffler, Anna Wahlenberg, Alfhild Agrell, Elin Améen. Även om inte dessa feministiska författare förekommer som föredragsämnen i samma utsträckning som de "klassiska författarna" är det tydligt att de var populära författare hos de som skänkte eller köpte in böcker till biblioteket. Förutom de stora författarskapen och de radikala eller feministiska författarna finns ett antal romaner av idag okända författare.

2.4.2 Facklitteraturen

Facklitteraturen i Tolfternas bibliotekskatalog är framför allt inriktad på samhällsvetenskap. Vanliga ämnen är fred, arbetsrätt och kvinnofrågor. Det är ämnen som speglar samkvämens diskussionsämnen och Tolfternas intressen. Några exempel på titlar är den ryske revolutionären Krapotkins *En anarkists minnen*, den amerikanske författaren och före detta slaven Booker Washingtons memoarbok *Upp från slaveriet*, Ellen Keys *Barnets århundrade*, pacifisten Bertha von Suttners *Ned med vapnen*, Emilia Broomés *Fredssaken och kvinnan*, Gustaf af Geijerstams *Arbetsförhållandena i Stockholm*. Det finns även ett antal tidskrifter, som till exempel: Fredrika

Bremerförbundets tidskrift *Dagny*, den finlandsvenska kvinnotidskriften *Nutid*, Centralförbundet för socialt arbetes (CSA) *Social tidskrift*, kultur och samhällstidskriften *Ny svensk tidskrift*.

Det finns även ett fåtal biografier, konst, lite reselitteratur, några kulturhistoriska titlar och några böcker om naturvetenskap och psykologi. Däremot saknas det helt böcker i religiösa ämnen vilket stämmer med Tolfternas icke-religiösa inriktning. Det finns inte heller några böcker om hushåll eller barnavård.

2.4.3 Sammanfattning

Den som öppnade Tolfternas bokskåp fann en samling böcker som speglade sin tid, innehållet i samkvämen och Tolfternas egna intressen. Majoriteten av titlarna, hela 80 %, i katalogen är skönlitteratur. Framför allt finns romaner av samtida författare. Tyngdpunkten ligger på de stora nordiska och europeiska författarskapen. Men det finns också flera titlar av mindre kända namn. Många av romanerna är feministiska och skrivna av tidens radikala kvinnliga författare.

Facklitteraturen behandlar framför allt politik och sociala frågor men också mer allmänna ämnen som resor och konsthistoria.

Innehållet i katalogen överensstämmer med innehållet i samkvämen. Skönlitteraturen har en framträdande plats precis som i samkvämens föredrag och högläsningar. Biblioteket innehåller böcker av samma författare som föredragen handlar om. Även facklitteraturen har sin motsvarighet i samkvämen. Ämnen som freden, arbetsrätten och kvinnofrågor är samma som de som avhandlades i samkvämens diskussioner och föredrag.

Biblioteket speglar framför allt självbildningsidealet. Det drevs av medlemmarna själva, helt enligt självbildningens idéer. Skönlitteraturen stod i fokus och det finns inga kända begränsningar kring hur mycket skönlitteratur man fick låna, vilket var vanligt både inom den patriarkala bildningen och inom medborgarbildningen. Om man ser till facklitteraturen representerar den medborgarbildningsidealet. De sociala frågorna står i centrum, frågor som berör arbetarkvinnornas liv och rättigheter.

Det är troligt att blandningen av klassiker, radikala kvinnliga författare, samtida romaner och facklitteratur med inriktning på kvinnofrågor och sociala frågor liknade den som fanns hemma i Tolfternas egna bokhyllor.

3. Bildning och bibliotek i en brytningstid – reflektioner och analys

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vad som karaktäriserar Tolfternas verksamhet och bibliotek och därigenom skriva in organisationen i folkbibliotekens och folkbildningens historia. Ämnet är stort. Det har varit skrivandets största svårighet. Jag har gjort ett försök att avgränsa genom att bara studera ett par år av verksamhetens långa historia. Men det har ändå varit bekymmersamt att sätta gränserna. Det har funnits många trådar att dra i inte minst därför att historien om Tolfterna hänger samman med historien om Ellen Key, en person som det både finns mycket skrivet om och som var aktiv i folkbildningsdebatten. Jag har ibland fått mota bort Key, hon har en tendens att ta över, inte minst därför att andras texter om Tolfterna ofta utgår från henne. Jag har velat fokusera på innehållet i protokollen, den praktiska verksamheten och inte Keys idéer om hur det borde vara.

De fyra idealtyperna som jag använder i min läsning av källorna och i min analys är starkt förenklade sammanfattningar av de olika bildningsidealen; patriarkal bildning, medborgarbildning, självbildning och husmodersbildning. Eftersom mina frågeställningar täcker in ett stort område har det varit en fördel med en enkel och tydlig teoretisk bakgrund. Var och en av de fyra frågeställningarna skulle kunna utvecklas och fördjupas var och en för sig och då skulle idealtyperna behöva kompletteras med exempelvis en genusteoretisk bakgrund. Men som en sammanfattande analys av Tolfterna som folkbildningsorganisation har idealtyperna fungerat väl.

Presentationen av källorna visar att verksamheten var präglad av sin tid och att den var bärare av flera olika slags bildningsideal. Tolfterna bildades i brytningstiden mellan 1800 och 1900-tal. De var förankrade i den patriarkala bildningstraditionen samtidigt som vissa delar av verksamheten riktades framåt mot en mer radikal och demokratisk folkbildning. Det går inte att knyta Tolfterna till ett enda specifikt bildningsideal. Däremot kan jag med hjälp av mina idealtyper synliggöra utmärkande drag och tendenser. Jag kommer nu fördjupa mina resonemang från kapitel 2 i ett antal teman där jag, med hjälp av tidigare forskning, sätter in Tolfterna i ett vidare sammanhang.

3.1 Ett socialliberalt nätverk

Mina första två frågeställningar har handlat om Tolfterna och de kvinnor som bjöds in till samkvämen. Jag har undersökt vilka yrken de hade och om de var aktiva i andra organisationer. För att få svar på frågorna har jag studerat biografiska källor. Eftersom föreningen var stor har den här frågan varit svår att avgränsa. Samtidigt är det en fråga som har växt i betydelse under arbetets gång. De aktivas yrken och ideologiska ståndpunkter visade sig kunna belysa föreningens inriktning och bekräfta sådant jag fann i studierna av protokollen och bibliotekskatalogen.

Formellt var Tolfterna en fri organisation, utan band till något bildningsförbund. De saknade styrelse och stadgar och betonade själva att den fria formen var viktig, bland annat därför att formaliteter skulle ta tid från verksamheten. På detta sätt tillhörde de inte heller formellt någon specifik bildningstradition. Forskningen visar att den icke-formella formen var vanlig i kvinnors organisationer, de anslöt sig ogärna till bildningsförbunden. På så sätt hade de större frihet och kunde själva bestämma över

ekonomi och planering. När kvinnornas organisationer växte sig stora var det dock vanligt att männen tog över ledarskapet och att man samtidigt införde mer struktur (Nordberg 2001, s. 76). Detta hände aldrig Tolfterna. De behöll den fria formen och förblev en organisation bara för kvinnor.

Även om Tolfterna var en fristående organisation visar min undersökning att de hade starka band till rösträttsrörelsen och olika organisationer inom politik och socialt arbete. Det fanns till exempel kopplingar till socialdemokraterna och liberalerna, två partier som vid den här tiden samarbetade i flera frågor. Särskilt bland medlemmarna, men också hos Tolfterna fanns flera socialdemokrater och fackligt aktiva. Berit Persson skriver i sin artikel om Tolfterna att "det var de mycket starka, självständiga och orädda naturerna bland arbetarkvinnorna som kom och drack te med Stockholms kända, radikala och intellektuella kvinnor". Hon menar att det bara fanns okända namn i listorna de första åren och att de flesta medlemmarna var aktiva och kända socialdemokrater (Persson 1990, s. 16). Detta stämmer nog till viss del. Samtidigt visar min undersökning att föreningen var stor. Det verkar osannolikt att man skulle kunna identifiera de över 250 medlemmar varav vissa av dem bara finns nämnda med efternamn i medlemslistorna. Många av medlemmarna var också unga. Kanske var det istället så att medlemskapet i Tolfterna hjälpte vissa av dem på vägen. Att det var gemenskapen i Tolfterna som gjorde dem "starka, självständiga och orädda". Svante Hedin visar till exempel att medlemmar ur Tolfterna valdes in i Nya Idun med hjälp av Ellen Key som var styrelsemedlem där (Hedin, S 2000, s. 64).

Att man delvis riktade sig till unga personer gör också att Tolfterna får en roll som ungdomsorganisation. Man bjöd in unga kvinnor både som Tolfter och medlemmar. Det finns inte utrymme att fördjupa sig i detta i denna uppsats men frågan är intressant. Var Tolfterna en plantskola för politiskt intresserade unga kvinnor?

Inom husmodersbildningen, och särskilt inom folkhögskolan, fanns ett motstånd mot att kvinnor organiserade sig i politiska organisationer (Larsson 1997, s. 125 f.). I Tolfterna är det politiska eller fackliga engagemanget och intresset snarare norm. Detta skiljer Tolfterna från den traditionella folkbildningen för kvinnor. Kvinnorna i Tolfterna lärde sig inte att politiken var mannens värld. Hon fick istället vara del av ett nätverk som kunde stärka henne i kampen för rösträtt och fackliga frågor. Tolfterna beskriver inte sig själva som samhällsmödrar, begreppet tas inte heller upp i protokollet. Men idealet styrde sannolikt Tolfterna i deras arbete.

Det faktum att man inte fått rösträtt ännu gjorde behovet av kvinnoföreningar som Tolfterna stort, det behövdes mötesplatser där kvinnor kunde diskutera gemensamma frågor. Detta är troligtvis en av orsakerna till att Tolfterna överlevde trots den hårda konkurrensen från de statligt understödda bildningsförbunden som växte fram i början av 1900-talet. När kvinnorna fick rösträtt 1921 minskade behovet av föreningar som Tolfterna. Många kvinnor organiserade sig istället i de politiska kvinnoförbunden och en ny tid växte fram (Eskilsson 1991, s. 211 f.). Tolfterna överlevde dessutom ända till 1964.

Förankringen inom politiken och kvinnorörelsen gör att Tolfterna som organisation kan definieras som tillhörande medborgarbildningen. Intresset för politik och sociala frågor knöt samman medlemmar och Tolfter, detta var deras gemensamma utgångspunkt. Både Tolfterna och medlemmarna medverkade själva i kampen för kvinnors rättigheter.

Det finns flera exempel på hur man under samkvämen tog till vara på erfarenheter i gruppen. I Anna Lindhagens grupp organiserade man även en föreläsningsbyrå. Tolfterna fungerar på detta sätt som en stödgrupp till andra kvinnoföreningar både ur

ledarnas och ur medlemmarnas led. Tolfterna blir en knytpunkt mellan de olika klassernas kvinnoföreningar. Arbetarkvinnorna hade börjat sluta sig samman i fackföreningar och politiska kvinnoförbund i slutet av 1800-talet, Eskilsson beskriver att själva organiserandet var grundläggande för dem då kvinnorörelsen varit inriktad på borgerliga kvinnors behov och arbetarrörelsen satt männens behov i första rummet (Eskilsson 1991, s. 58). Tolfterna fungerade som stöd till denna process. En konkret medborgarbildande funktion som stärkte arbetarkvinnornas fackliga och politiska arbete.

3.2 Flickskolepedagogik och banden till Fogelstad

Flera av Tolfterna hade varit elever vid den Rossanderska kursen, en utbildning för blivande pedagoger som drevs av feministen Sofie Adelsparre. Den Rossanderska kursen var i sin tur kopplad till Torsdagsskolan, en kursverksamhet och ett bibliotek som vände sig både till flickor från arbetarklassen och från de övre klasserna. Avsikten med Torsdagsskolan var, som hos Tolfterna, bland annat att skapa möten över klassgränserna (Rydbeck 2008, s. 261). En av eleverna från Rossanderska kursen var Anna Whitlock, hon startade en egen skola, Whitlockska skolan, tillsammans med Ellen Key. Skolan var reformpedagogisk inriktad, flera av Tolfterna kom att arbeta där som lärare, andra var elever. Det är troligt att de pedagogiska erfarenheterna kom till användning inom Tolfterna. Och att Torsdagsskolans idéer om klassöverskridande möten fungerade som inspiration.

Flickskolepedagogiken och reformpedagogiken, enligt Ellen Keys, Anna Whitlocks och Anna Sandströms idéer, kom även att påverka Fogelstadgruppens medborgarskola som startade 1922. Honorine Hermelin, Fogelstadgruppen ledare hade varit lärare vid pedagogen Anna Sandström seminarium och var påverkad av hennes idéer. Fogelstadgruppen och Tolfterna är på detta sätt del av samma pedagogiska praktik, Key, Whitlock och Sandström delade samma synsätt på pedagogik och verkade inom flickskolan. (Eskilsson 1991. s.140 ff). Lena Eskilsson beskriver flickskolepedagogikens grund på följande sätt i sin bok om Fogelstadgruppen:

Det var utgångspunkten i flickskolan, intresset för de humanistiskt bildande ämnena, personlighetsdaningen, medborgarfostran, den pedagogiska skandinavismen och öppenheten för experimentuskolor och nya skoltankar. (ibid, s.134).

Denna sammansättning av samhällsorienterande ämnen, psykologi och humaniora präglade både Tolfterna och Fogelstad. Även om verksamheterna skiljde sig åt till formen hade de ett liknande sätt att se på bildning och att se till hela människan. De blandade medborgarbildning i form av diskussioner eller praktiska övningar med undervisning och samtal inom psykologi och vardagsfilosofi. Båda lyfte i självbildande anda fram litteraturen och musiken som en viktig beståndsdel. Att likaså, enligt självbildningsidealet, värna om samtalet och skapa en känsla av samhörighet och delaktighet var viktigt för båda. Fogelstadgruppen ville liksom Tolfterna även samla kvinnor från olika samhällsklasser och yrkesområden (ibid, s. 145-200).

Den mest konkreta länken mellan Tolfterna och Fogelstad är Tolfledaren Kerstin Hesselgren. Hon var styrelseledamot på Fogelstad och det är troligt att hon tog med sig erfarenheter från Tolfternas samkväm och omsatte dem i Fogelstadgruppens skola.

Även tolftledaren Emilia Broomé dyker upp i litteraturen om Fogelstad, hon var verksam där som föreläsare och var även en av de Tolfter som undervisat på Whitlockska (Davidsson Nyman & Hansson 2005, s. 32-33).

Torsdagsskolan, Tolfterna och Fogelstad var tre folkbildande verksamheter inom samma tradition, där rösträtt, medborgarskap, kvinnors rätt till bildning och mötet över klassgränserna var centralt. En tradition som blandade medborgarbildning och självbildning och riktade sig till samhällsintresserade kvinnor.

3.3 Patriarkal form - radikalt innehåll

Till formen liknade Tolfternas samkväm den patriarkala folkbildningen på så sätt att den var hierarkisk. Verksamheten utformades av Tolfterna, de hade bildningen och kunskaperna som de ansåg att medlemmarna saknade. Tolfterna gav och medlemmarna tog emot eller förväntades ta emot. Det var Tolfternas vilja och intressen som främst präglade samkvämen och innehållet i biblioteket.

Tolfternas avsikt var inte i första hand att rädda medlemmarna från ett osedligt liv eller forma dem till sunda husmödrar enligt husmodersidealet. Men de ville ändå i någon mån rädda dem, främst från ett liv utan bildning, skönhet och kunskap om samhället. Det vilade ett filantropiskt drag över Tolfternas verksamhet och flera av Tolfterna var engagerade i andra filantropiska sammanhang. Även om man ville mötas över klassgränserna såg man på medlemmarna med distans, de var ett främmande släkte man försökte förstå sig på.

Det är dock viktigt att betona att det trots detta patriarkala förhållningssätt inte finns något i protokollen som tyder på att Tolfterna ville "höja" medlemmarna till sin egen nivå. Eller att man ansåg att medlemmarna borde ändra sina levnadsvanor. I boken *Ett liberalt dilemma* som behandlar Tolftledaren Emilia Broomé berättar Marika Hedin att Broomé till skillnad från många andra politiker aldrig påstod att arbetare skulle ha sämre karaktär, eller att de välbärgade klasserna hade till uppgift att "höja" arbetarna. "En uttalad koppling mellan arbetarens felaktiga beteende och sociala situation förekommer sällan i hennes politiska uttalanden". Hon talade istället om samförstånd och social samvaro (Hedin, M. 2002, s. 138).

Samförståndet och mötet över klassgränserna var, som min undersökning visar, Tolfternas mest eftertraktade mål. Man ville få kontakt och få medlemmarna att ta initiativ. Men organisationens patriarkala form satte käppar i hjulen. Tolfterna behöll, under hela den period jag undersökt, det övergripande ansvaret för samkvämen. Att hålla medlemmarna utanför var ett sätt att behålla kontrollen, menar Kerstin Norlander som funnit samma uppdelning inom KFUK:s folkbildande verksamhet för kvinnor (Norlander 1995, s. 124 ff.). Detta kan beskrivas som en form av förtryck, Tolfternas medlemmar kunde inte forma sin egen bildning. Därmed kunde inte heller samkvämen utvecklas till sann självbildning. Undantaget är biblioteket där medlemmarna hade större frihet. I biblioteket var Tolfternas folkbildning mer demokratisk. Här fick medlemmarna sköta sig själva och ta ansvar. Under de kvällar då biblioteket var öppet kunde de träffas och samtala utan att Tolfterna styrde samtalen.

Berit Persson är kritisk mot Tolfterna därför att hon anser att de tvingade på arbetarkvinnorna sin borgerliga kultur. Bernt Gustavsson menar dock att det inte fanns någon specifik arbetarkultur som kunde förtryckas vid den här tiden. Istället handlade det om hur arbetarklassen valde att förhålla sig, om de tog den existerande kulturen till

sig eller strävade efter att skapa en egen (Gustavsson 1991, s. 79 ff.).

Tolfternas medlemmar verkar ha tagit Tolfternas kultur till sig förhållandevis okritiskt. Verksamheten svarade som vi har sett också mot ett behov hos medlemmarna. Obemedlade kvinnor hade knappt någon möjlighet att bilda sig alls, det fanns inget utbud för dem. Kanske var det därför de tog Tolfternas ideal till sig. Gustavsson menar att det hos många vid den här tiden fanns ett behov av att orientera sig i livsfrågor och det nya samhället:

Starkast torde behovet ha varit att orientera sig i livsfrågor och att skaffa sig en grundläggande orientering om var man själv hade sin plats som människa i det samhälle och den kultur man tillhörde. Kanske var detta en följd av den desorientering som orsakades av den starka sociala omvandlingen i industrialismens spår. Ibildningsverksamheten fann man en nödvändig motvikt. (ibid, 1991, s. 165)

Trots dragen av filantropi och patriarkal bildning var inte Tolfterna vilken välgörenhetsorganisation som helst. Inte minst på grund av Ellen Key som var populär bland de socialdemokratiska kvinnorna. Key var känd för att vara radikal, att arbeta tillsammans med henne var kontroversiellt. Både Gurli Linder och Calla Curman beklagade sig över att deras äkta män ogillade deras vänskap med Key (Bokholm 2002, s. 307).

Att samla kvinnor från vitt skilda klasser var ett modigt initiativ, vilket även Persson betonar. När man studerar folkbildningshistoria glömmar man lätt att det fanns ett starkt motstånd mot att arbetarklassen skulle behöva bildning och rösträtt över huvud taget (Hansson 1998, s. 47 ff.). Trots sina borgerliga bakgrunder var många av Tolfterna radikala. De var aktiva i politiken och kvinnorörelsen och verkade för förändring både för sin egen del och för arbetarklassens kvinnor. I detta hänseende kan Tolfterna betraktas som radikal folkbildning.

Genom att bjuda in arbetarkvinnorna skapade Tolfterna en plats där de kunde verka för frågor som låg dem själva nära. Karin Nordberg beskriver i sin artikel om husmodersprogrammen i radio hur de kvinnliga redaktörerna, på ett liknande sätt som Tolfterna, gjorde "...gemensam sak med den kvinnliga radiopubliken. Å ena sidan fick kvinnokollektivet i stort genom husmorsprogrammen sitt sociala berättigande om än i en relativt trång sfär. Å andra sidan gav programmen en reformivrig kvinnoelit möjlighet att verka för kvinnans emancipation." (Nordberg 2001, s. 78).

3.4 Samkväm med samtalen i centrum

Den tredje av mina frågeställningar handlar om innehållet i samkvämen, här har jag utgått från protokollen. Jag har noterat vilka ämnen man föreläste om och diskuterade, vilken musik som spelades och vilka böcker man läste högt ur. Samkvämen var det centrala i Tolfternas verksamhet. Det var också umgängesformen på modet i borgarklassens sällskapsliv. Flera av Tolfterna var medlemmar i föreningen Nya Idun vars samkväm hade flera likheter med Tolfternas. Det var en förening där kvinnor från olika verksamhetsområden kunde samlas för att roa sig och diskutera aktuella frågor. Historikern Sif Bokholm beskriver Nya Iduns träffar på följande vis:

Vid varje tillfälle hölls ett föredrag i något aktuellt ämne med efterföljande diskussion. Vidare förekom sång, musik, uppläsning eller deklamation ofta av medlemmarnas egna verk, kompletterat med någon form av konstutställning. Programmet var strikt: tespervering klockan 19-20, diskussion 20-21, supé 22 och därefter en avslutande musikstund. (Bokholm 2002, s. 268)

Bokholms beskrivning hade lika gärna kunnat gälla Tolfterna. Tolfterna tog sannolikt med sig samkvämsformen från Nya Idun eller någon annan liknande förening. På detta sätt förankras Tolfterna i en borgerlig kultur. Bokholm visar hur Nya Idun i sin tur tagit med sig samkvämsformen från Idun, en förening för män och ursprunget till Nya Idun. Istället för att utmana männen och försöka få tillträde till deras förening hade damerna skapat en egen förening (Bokholm 2002, s. 266 ff). Formen tog man sedan med sig till arbetarkvinnorna. Från borgerliga män till borgerliga kvinnor, från borgerliga kvinnor till arbetarkvinnor. Så befästes de borgerliga manliga idealen nedåt i hierarkierna.

Tolfternas samkväms viktigaste beståndsdelar var diskussioner, föredrag och underhållning. Analysen visar att Tolfterna värderade diskussionerna högst men att föredragen var betydelsefulla för kunskapsförmedling och inspiration till eget läsande. Att de värderade samtalen högst visar att de var för en demokratisk folkbildning. Samtal och diskussioner var som vi sett ovan självbildningens viktigaste metod. En demokratisk bildningsmetod där utbytet människor emellan var medlet, sättet att nå kunskap. Det var också en reaktion mot den traditionella folkbildningens ensidiga föreläsande (Gustavsson 1996, s. 152 f.).

Diskussionerna hos Tolfterna handlade oftast om samhällsorienterande ämnen och sammanfattar dåtidens kvinnors intresseområden inom politiken; arbetarskydd, mödraskydd, rösträtt, bostadsfrågan och kvinnors rättigheter.²⁵ Man diskuterade kvinnors rätt som mödrar och arbetare men inte vad som förväntades av henne i hennes roll som kvinna eller husmor, något som annars var vanligt inom folkbildning för kvinnor. Husmodersidealet är i praktiken helt frånvarande hos Tolfterna vilket är anmärkningsvärt eftersom det dominerade kvinnobildningen i andra sammanhang.

Trots det tydliga samhällsengagemanget hade Tolfterna ingen uttrycklig ambition att förbereda sina medlemmar på att ta över samhällsfunktioner. Man gick inte igenom lagar eller demokratiska processer som på LKPRs och Fredrika Bremerförbundets praktiska medborgarkurser.²⁶ Man undervisade inte heller i mötesteknik eller valsysteem som på Fogelstads medborgarskola (Eskilsson 1991, s. 62 f. och 177 f.).

Men Tolfterna kan ändå ses som en slags medborgarbildning. Via de politiskt inriktade diskussionerna fick medlemmarna orientering i tidens frågor och uppmuntrades till samhällsengagemang. De medlemmar som var fackligt eller politiskt engagerade behövde all träning de kunde få i att argumentera och uttrycka sig. Genom diskussionerna fick de pröva att ta ställning och fick känsla för att även deras åsikt hade ett värde. Detta gällde sannolikt även flera av Tolfterna, särskilt de yngre.

Det finns i protokollen en slags vördnad inför diskussionerna och inför de informella samtalen som uppstod efter programtidens slut. En vördnad som nog berodde på att det

²⁵ Exempel på diskussionsämnen hos Nya Idun: samundervisning, kvinnlig värnplikt, männens målmanskap, kvinnlig politisk rösträtt, hur systematiskt ordna kvinnoarbetet inom och utom hemmet, kan kvinnans intresse för hemmet och det offentliga livet förenas (Bokholm 2002, s. 272 f.).

²⁶ Mellan 140.000 och 150.000 kvinnor följde LKPRs kurser som startade 1907 (Eskilsson 1991, s. 62 f.).

var ovanligt att människor från olika samhällsklasser faktiskt möttes och talade med varandra. Om man skulle kunna mötas i samtalen kanske en förändring skulle kunna vara möjlig. Tron på samtalet förenande kraft fanns även hos Fogelstadgruppen. Även de ville sammanföra kvinnor från olika yrkesgrupper och samhällsklasser för att utbyta erfarenheter. Genom samtalen kunde idéer ta form som kunde leda till praktisk handling och samhällsförändring (Eskilsson 1991, s. 145 f.).

I samtalen blir det tydligt hur Tolfterna blandade självbildning och sin version av medborgarbildning. Idealen om att frigöra kvinnan och stärka arbetarna är synlig i de ämnen som samtalen och även vissa föredrag tar upp. Tolfterna ville att en förändring skulle ske. Samtalen var självbildningens väg, via dem ville man mötas, utvecklas och skapa förändring. Detta var utgångspunkten, den idealistiska viljan hos Tolfterna. Dock var formen för organisationen som jag visat ovan ett problem. Det var svårt att mötas, samtala och skapa förändring när ena delen av gruppen satte sig över den andra.

3.5 Kultur, skönhet och självbildning

Enligt Lindhagen och Frölander var ett av syftena med Tolfterna att ge arbetarkvinnorna tillgång till kultur. Kultur och skönhet var särskilt viktigt inom självbildningen, man menade att arbetaren genom konsten gavs möjlighet att höja sig över det enformiga fabriksarbetet som annars var utarmande (Gustavsson 1991, s. 158 f.). Varje samkväm innehöll musikframträdanden, uppläsningar eller dramatiseringar. Ibland visade man konst och fotografier. Ellen Key skilde på facklig bildning och allmän bildning. Med allmän bildning menade hon hjärtat, förståndets och skönhetssinnets bildning. När dessa beståndsdelar sammansmälter till en enhet då uppnår man sann bildning, enligt Key (Larsson 1997, s. 132). Samkvämens kulturella och konstnärliga inslag är utifrån detta synsätt inte isolerade skönhetsupplevelser utan en del i bildning som en helhet.

Musiken, uppläsningarna och även lekarna gjorde också samkvämen till en plats där medlemmarna, och kanske också Tolfterna själva, fick andrum från vardagen. Det var en plats där de fick koppla av, träffa bekanta och vila sig efter en lång arbetsdag. Ambjörnsson skriver, angående att arbetarkvinnorna uppskattade de lättsamma inslagen på samkvämen: "De kanske inte i första hand kom till samkvämen för att diskutera och samtala. De kom kanske för att pusta ut i en miljö som inte i första hand ställde krav på dem" (Ambjörnsson 2013, s. 304). Så var det nog, det fanns inte många mötesplatser för kvinnor, hos Tolfterna fick de komma hemifrån en stund, lyssna till musik eller en uppläsning och "höja sig över vardagen".

Samkvämen var ett " eget rum " för arbetarkvinnorna, dit vardagens bekymmer och krav inte nådde. Så uppfattades också Fogelstad, som en fristad där man fick träffa andra kvinnor (Eskilsson 1991, s. 199 f.). Just möjligheten att få vila från vardagslivet kom med tiden att bli särskilt betydelsefull för Tolfternas. Till Strand, Ellen Keys hem vid Vättern skulle medlemmar från Tolfterna och andra arbetarkvinnor bjudas in för att bo och vila upp sig från arbete och familjeliv.

3.6 Biblioteket en spegel av Tolfternas ideal

Den fjärde frågeställningen i min undersökning behandlar Tolfternas bibliotek. Min undersökning av biblioteket utgår från bibliotekskatalogen och de kommentarer som finns om biblioteksverksamheten i källorna. Min analys av bibliotekskatalogen är en sammanställning av beståndet ämnesvis och genrevis. Av utrymmesskäl har jag inte haft möjlighet att fördjupa mig mer än så. Studien av biblioteket och vilka böcker som det innehöll fungerar som ett komplement till studien av samkvämen och vise versa. Tillsammans ger de en bild av Tolfternas verksamhet som helhet.

I början av 1900-talet fanns en mängd bibliotek i olika storlek och med olika inriktning i Stockholm, Tolfternas bibliotek var ett av dessa. De allra minsta biblioteken försvann vartefter staten och kommunerna började bilda mer strukturerade bibliotek (Frenander 2012 s. 24). Frenander kallar den här perioden för inledningsfasen, då staten med olika stödsystem började försöka skapa ordning i det brokiga bibliotekssverige och förstärka den verksamhet som fanns. Ett arbete som enligt Frenander pågår fortfarande. Ännu idag verkar man politiskt för en tydligare nationell samordning av bibliotekssverige. (Ibid, s. 83 f.) Tolfternas bibliotek lades ner då verksamheten med tiden flyttade till nya lokaler där det inte fungerade att ha biblioteket öppet. Vi vet inte hur länge det hade funnits kvar om lokalförhållandena hade varit annorlunda.

Biblioteket sköttes av medlemmarna själva. Det var öppet i samband med samkvämen och under särskilda kvällar då medlemmarna kunde låna böcker, läsa och samtala. På detta sätt fungerade Tolfternas bibliotek så som studiecirkelbiblioteken borde fungera enligt studiecirkelns ideolog Oscar Olsson. Han menade att det var viktigt att studiecirkelns hade ett eget bibliotek. Cirkeldeltagarna skulle ha fri tillgång till litteratur och böckerna skulle helst förvaras i samma lokaler som studiecirkelns. Att själv kunna botanisera och välja bland böckerna för att sedan läsa "begrundande" var en viktig del i självbildningens bildningsprocess (Gustavsson 1991, s. 162).

Förutom att ge medlemmarna tillgång till böcker var Tolfternas bibliotek en viktig mötesplats som stärkte banden mellan medlemmarna. Genom biblioteket framträder medlemmarna som en egen självständig grupp. Här kunde de mötas utan att styras av Tolfterna. Liksom under de diskussionskvällar där medlemmarna fick föreslå ämnena antog Tolfterna en mer passiv roll. I biblioteket och under diskussionskvällarna kunde medlemmarna skapa ett eget självbildande rum inom den patriarkala ramen där Tolfterna bestämde förutsättningarna.

Beståndet speglar tydligt innehållet i samkvämen. Föredragen, uppläsningarna och diskussionernas samhällsfrågor finns representerade i bibliotekskatalogen. Men till skillnad från på samkvämen är samhällsfrågorna tydligt underordnade skönlitteraturen. Tolfternas bibliotek var framför allt ett skönlitterärt bibliotek. Även i detta hänseende liknar biblioteket studiecirkelbiblioteken. I studiecirkelns och i deras bibliotek stod skönlitteraturen i centrum. Det var kring skönlitteraturen som samtalen i studiecirkelns kretsade. Och det skönlitterära läsandet ansågs viktigt inom självbildningen för människans kulturella tillväxt (Ibid, s. 181).

Tolfterna lyfter fram det skönlitterära läsandet både genom att fylla biblioteket med skönlitteratur och genom att föreläsa om författare och läsa högt ur skönlitterära verk under samkvämen. Det finns ingenting som tyder på att Tolfterna ville hålla tillbaka det skönlitterära läsandet. Många andra folkliga bibliotek begränsade utlåningen av skönlitteratur av rädsla för att för mycket skönlitterärt läsande kunde vara skadligt. Tveksamheten inför för stor mängd skönlitteratur fanns till exempel i Valfrid Palmgrens planer i början av 1900-talet för de reformerade folkbiblioteken. Hon rekommenderade

att enbart 20 % skulle vara skönlitteratur, och då noggrant utvalda titlar (Björk 2001, s. 149 f.).

Katalogen visar att Tolfternas skönlitterära samling i likhet med många andra bibliotek domineras av de stora författarskapen. Men de feministiska och realistiska författare som finns representerade ger oss ändå en vink om att man vågade tänja lite mer på gränserna än de statligt understödda biblioteken.

Hansson visar i sin studie av folkbibliotekets ideologiska identitet att biblioteken påverkas av vilket sammanhang de tillhör. Deras karaktär formas av den omgivande kontexten, vilken moderorganisation de är knutna till, vilken funktion biblioteket har och så vidare (Hansson 1998, s. 80). Tolfterna hade som nämnts ovan ingen formell tillhörighet till någon moderorganisation, de hade inte heller statligt stöd som styrde inköpen. De var fria och formades istället av sina egna politiska och kulturella värderingar. Dessa värderingar fungerade som en outtalad överenskommelse om vad som skulle lyftas fram och väljas ut i såväl föredrag, diskussioner som i val av nya böcker.

Ungefär samtidigt som Tolfterna lät trycka sin bibliotekskatalog 1905 började staten utreda biblioteksfrågan. Planerna inspirerades av de amerikanska allmänna biblioteken, stora bibliotekspalats som vände sig till hela befolkningen, hade ett brett utbud och erbjöd alla medborgare samma tillgång till litteratur (ibid, s. 81 f. Frenander 2012, s. 28). Som bibliotek var Tolfternas bokskåp raka motsatsen till denna typ av bibliotek. Deras bibliotek var en liten boksamling, hopplockad av olika privatpersoner utifrån deras egna värderingar. Den hade ingen bredd i den bemärkelsen att den representerade olika typer av politiska inriktningar eller olika typer av debattinlägg. Tvärt om liknade den en privatpersons bibliotek, en boksamling hemma hos en socialliberal kvinna med radikala idéer och en förkärlek för samtida skönlitteratur.

Man kan likna Tolfternas bibliotek med arbetarbiblioteken som öppnade på 1880-talet som en reaktion mot de konservativa församlings- och sockenbiblioteken. Arbetarbiblioteken hade politisk och samhällsvetenskaplig litteratur med uppgift att hjälpa arbetarrörelsen framåt och göra arbetarna till medvetna pålästa medborgare (Myrstener 2008, s. 61 f.). De som lånade böcker ur Tolfternas bokskåp blev bevandrade i de frågor som låg Tolfterna nära. Det var en boksamling som stöttade den självständiga, arbetande kvinnan med bland annat litteratur om kvinnors rätt men särskilt med skönlitteratur för själen och hjärtats bildning.

4. Huvudsakliga resultat och vidare forskning

Tolfterna var inte ensamma om att anordna folkbildningsverksamhet för arbetarkvinnor. Flera andra organisationer uppmärksammade arbetarkvinnors begränsade tillgång till litteratur och kunskap, men till skillnad från många liknande verksamheter propagerade Tolfterna inte för husmodersidealet. De ville istället i första hand få kontakt med arbetarkvinnorna, diskutera gemensamma frågor och ge tillgång till bildning, konst och skönhet. Tolfterna ansåg även, till skillnad från många andra inom rösträttsrörelsen, att arbetarkvinnor borde få rösträtt samtidigt som de övre klasserna.

Tolfternas verksamhet präglades av motsatser. Organisationen var till formen ett stort nätverk som knöt samman samhällsklasserna och flera olika kvinnoorganisationer. Samtidigt var man en delad grupp med motsättningar. Klasskillnaderna var stora, det var svårt för grupperna att förstå varandra och ibland visade medlemmarna sin ilska över de sociala orättvisorna. Genom sin verksamhet ville Tolfterna stärka arbetarkvinnorna som medborgare och uppmuntra dem att uttrycka sina åsikter. Samtidigt höll de arbetarkvinnorna tillbaka genom att hålla hårt på uppdelningen mellan dem och sig själva. Tolfterna placerade sig själva i ett överläge, det var de som planerade och ansvarade för verksamheten. Medlemmarna fick anpassa sig och ta emot. Tolfterna gjorde även sig själva till norm genom att värdera medlemmarnas inlägg i diskussioner etc.

Även samkvämen innehöll motsatta förhållanden. Det förekom såväl eldiga diskussioner som långdans, traditionella föredrag som spontana studiegrupper i hemmiljö. Tolfterna värderade de politiska diskussionerna och samtalen högt men musiken och litteraturen hade en lika självklar plats i verksamheten.

Tolfternas bibliotek är, som ett exempel på ett föreningsbibliotek, en del av folkbibliotekens förhistoria. Genom Tolfternas bibliotekskatalog får vi inblick i hur beståndet i ett föreningsbibliotek kunde se ut. I och med att vi kan jämföra katalogen med innehållet i samkvämen får vi dessutom en helhetsbild av en fri folkbildningsverksamhet vid förra sekelskiftet.

Biblioteket kan med sitt fokus på skönlitteraturen jämföras med ett studiecirkelbibliotek. Men det kan också beskrivas som ett bibliotek med feministisk inriktning. De kvinnliga författarna är visserligen i minoritet, men flera av de kvinnliga författare som finns representerade har ett feministiskt budskap. Där finns också kvinnotidskrifter och fackböcker i kvinnofrågor. Biblioteket fungerade som en mötesplats men också som en förlängning av samkvämen. De frågor som diskuterades, de ämnen man föreläste om och de författare man porträtterade finns representerade i bibliotekskatalogen. Vi ser även hur Tolfternas privata intressen speglas i urvalet av titlar.

Tolfternas bildning var bildning för hela människan och bildning för ett demokratiskt samhälle. Den placerar sig huvudsakligen inom medborgarbildningen och självbildningen. Att som Tolfterna kombinera samhällsnyttig bildning med bildning som fri process för den enskildes egen inre utveckling var en vanlig kombination hos flera folkbildare, bland annat hos Fogelstadgruppens medborgarskola (Eskilsson 1991 s. 138). Samtidigt hade man inte släppt taget om det gamla, till formen var Tolfterna förankrade i den patriarkala, borgerliga och filantropiska traditionen.

Tolfternas verksamhet kan på detta sätt ses som en länk mellan den patriarkala, kuvande folkbildningen och den frigörande demokratiska folkbildningen. Samtidigt som medlemmarna hålls tillbaka får de i Tolfternas samkväm en mötesplats, träning i att diskutera och att organisera ett eget bibliotek. Nästa steg är att de själva arrangerar egna

studiecirklar, själva håller diskussioner. Bland dokumenten i Tolfternas arkiv finns ett exempel på detta, ett fotografi som föreställer några unga medlemmar som startat en bokcirkel, det vill säga, en egen liten studiecirkel och en fri slags bildning i en form som är välbekant även för oss idag.

På vilket sätt kan kunskap om Tolfterna, tidig fri folkbildning och föreningsbibliotek leda oss vidare inom biblioteksforskningen? I en forskningsöversikt om folkbildning betonar pedagogen Gunnar Sundgren att de historiska innebörderna av folkbildning fortfarande har betydelse.

Om vi ska kunna förstå samtiden måste vi "följa folkbildningens rötter. Till dels förser de troligen ännu stam och krona med näring. Statens och eliternas ambitioner att fostra och upplysa folket finns där alltså även om de är dolda i senare tiders retoriska mylla. Folket självt har antagligen också kommit att införliva överhetens föreställningar om hur livet bör levas. (Sundgren 1998, s. 43)

Kerstin Rydbeck menar att forskningen bör vidga definitionen av vad som är folkbildning. Genom att definiera folkbildning som den verksamhet som har folkbildande intentioner kan vi få syn på många fler verksamheter än de som hör till de offentligt finansierade institutionerna, till exempel kvinnors fria bildning (Rydbeck 2002, s. 47). Genom att undersöka dessa kan vi få en mer mångfacetterad bild av vad folkbildning är och har varit, vi kan få syn på alternativa traditioner och verksamheter.

Att förstå Tolfterna och tiden de verkade i kan fungera som en spegel av vår egen tid. Nu som då förändras förutsättningarna för folkbildningen och folkbiblioteken. Då var bibliotekssverige splittrat, det fanns många små bibliotek med olika huvudmän. Det var svårt för medborgarna att få tillgång till böcker och vissa bibliotek, som Tolfternas, var inte öppna för allmänheten. Lösningen var bland annat att separera biblioteken från bildningsförbundens verksamhet och skapa färre och större bibliotek.

Idag utmanas folkbiblioteken och även folkbildningen av den digitala utvecklingen. Anders Frenander beskriver att biblioteken idag befinner sig mitt i en omstörtande fas, en ny tid präglad av den digitala utvecklingen och globaliseringen (Frenander 2012 s. 85). Han menar vidare att biblioteken fram till idag har följt en positivistiskt inriktad syn på utveckling med "fler, besök, fler böcker, fler utlån" men att den utvecklingen kanske är över. Folkbibliotekens position och roll är inte längre lika självklar (Ibid. 2012, s. 23). Idag har även folkbiblioteken och bildningsförbunden börjat närma sig varandra på nytt. Samarbetena med bildningsförbunden ökar, biblioteken liknar alltmer kulturhus, antalet föreläsningar och uppläsningar på biblioteken blir fler.

Biblioteken i den form som Tolfternas försvann efter hand från biblioteksvärlden. Dessa små bibliotek för en liten grupp människor som bara höll öppet ett par gånger i månaden känns avlägsna och överkliga idag. Samtidigt är småskaligheten högaktuell. Vi lever i specialintressenas och subkulturernas tid. På internet finns grupper och nätverk i alla slags inriktningar. Det utvalda och smala är exklusivt och eftertraktat.

Genom att jämföra vår tids folkbildning med Tolfternas kan vi också få ingivelse att ställa en rad frågor, exempelvis: Inom Tolfterna eftersträvade man det självbildande samtalet; finns sådana samtal och var äger de rum idag? I Tolfterna möttes människor från olika bakgrund; var sker sådana möten idag? Tolfterna lät sina värderingar styra verksamheten; vilka värderingar styr de som utformar folkbildningen och folkbiblioteken idag?

Den här uppsatsen har haft för avsikt att skriva in Tolfterna i folkbildningshistorien. Detta är en första analys av Tolfternas verksamhet men mycket finns kvar att undersöka om den och om liknande kvinnoorganisationer. Förslag på vidare forskning är att ta reda

på vad som hände med bildningsarbetet inom Tolfterna efter 1907. Eller att undersöka om det fanns samarbete eller annan kontakt mellan Tolfterna och Medborgarskolan på Fogelstad? Ytterligare ett förslag på vidare forskning är att undersöka bibliotekskatalogen närmare och förslagsvis jämföra den med andra liknande bibliotekskataloger.

5. Sammanfattning

Tolfterna var en grupp kvinnor som arrangerade folkbildande verksamhet för arbetarkvinnor i Stockholm mellan 1892 och 1964, de drev även ett lånebibliotek.²⁷ Med sin verksamhet ville Tolfterna ge arbetarkvinnor tillgång till kunskap och kultur och skapa en mötesplats där man kunde sammanföra kvinnor från olika yrkesområden och från olika samhällsklasser med varandra.

Syftet med uppsatsen har varit att ta reda på vad som karaktäriserar Tolfternas verksamhet och bibliotek och på så sätt skriva in organisationen i folkbiblioteks- och folkbildningshistorien. Avsikten har varit att bredda kunskapen om folkbildning för kvinnor, vilket enligt tidigare forskning visat sig vara ett utforskat område.

Det fanns flera folkbildningsorganisationer som vände sig specifikt till kvinnor i början av 1900-talet. Men de flesta försvann i samband med att bildningsförbunden växte fram. Det speciella med Tolfterna är att de levde kvar till 1964. Det var även en ovanligt stor organisation som engagerade hundratals personer varav flera var eller skulle bli betydelsefulla inom politiken och kvinnorörelsen, exempelvis Ellen Key, Anna Lindhagen och Kerstin Hesselgren.

Tolfterna har varit ett tacksamt studieobjekt eftersom deras protokoll, som beskriver verksamheten på ett levande sätt, finns bevarade. Det finns även en tryckt bibliotekskatalog över böckerna i lånebiblioteket. Protokollen och bibliotekskatalogen har varit mina huvudsakliga källor, jag har även studerat brev och tidningsartiklar.

Uppsatsen behandlar åren mellan 1902 och 1907. Jag valde den perioden därför att verksamheten då hade hittat sin form och medlemsantalet samtidigt växte kraftigt. Det är även en intressant period i folkbildningshistorien. Bildning var i början av seklet sprängstoff för de nya klasserna som ville få inflytande i samhället och för kvinnorna som kämpade för sina rättigheter. Samtidigt debatterades och utreddes folkbildningen och folkbiblioteken i politiken.

Uppsatsen har fyra frågeställningar:

- Vilka var Tolfterna, vad hade de för yrken och ideologisk bakgrund?
- Till vilka riktade sig verksamheten?
- Vilka slags aktiviteter förekom på samkvämen?
- Hur såg bibliotekets bestånd ut?

För att rita in Tolfterna i folkbildningshistorien och för att kunna strukturera min analys av källorna utgår jag ifrån fyra idealtyper som sammanfattar de viktigaste bildningsidealen som var aktuella inom folkbildning i början av 1900-talet: Patriarkal bildning, medborgarbildning, självbildning och husmodersbildning.

Min tes är att Tolfterna som folkbildningsverksamhet tog intryck av och speglade de ideal som fanns i andra organisationer och i den allmänna debatten. Min avsikt har inte varit att fastställa vilken av de fyra idealtyperna Tolfterna tillhör som helhet utan att med hjälp av idealtyperna lyfta fram det som speglar idealen och få syn på sådant som hamnar utanför.

Analysen visar att arrangörerna för Tolfterna till största delen var yrkesarbetande kvinnor från den borgerliga klassen. Flera av dem var engagerade i rösträttsrörelsen och

²⁷ Jag kallar både organisationen och arrangörerna Tolfter i uppsatsen, de inbjudna arbetarkvinnorna kallar jag medlemmar.

inom socialt arbete. Flera hade eller skulle komma att få anknytning till socialdemokraterna eller liberalerna. Verksamheten riktade sig till kvinnor från arbetarklassen, många av dem var fabriksarbeterskor. Även bland medlemmarna fanns flera politiskt aktiva socialdemokrater och fackligt engagerade. Det var inte de mest hjälpbehövande kvinnorna som Tolfterna sökte upp utan de som var mest intresserade av politik, samhällsfrågor och kultur. Genom Tolfternas och medlemmarnas engagemang i olika organisationer placerar sig verksamheten mitt i dåtidens aktuella frågor och fungerar som ett nätverk mellan de olika grupperna. Denna förankring i politik och samhällsfrågor gör att Tolfterna som organisation kan beskrivas som tillhörande medborgarbildningen.

Samkvämen var verksamhetens viktigaste del, de ägde rum kvällstid. Vanligtvis var man cirka 60 personer på varje samkväm, 50 medlemmar och ett tiotal tolfter. Samkvämen hade tre huvudsakliga programpunkter; diskussioner, föredrag och musik. Det förekom även lekar och vid varje tillfälle serverades te och smörgås till ett självkostnadspris. Diskussionerna behandlade oftast olika samhällsfrågor och är den del av verksamheten som får störst utrymme i protokollen. Målet var att få igång en levande diskussion men det var svårt att få medlemmarna att ta del, de förhöll sig ofta avvaktande. Samkvämen präglades av en dubbelhet, Tolfterna ville å ena sidan engagera och stötta medlemmarna att delta aktivt samtidigt som de själva höll greppet om verksamheten. Det var de som planerade samkvämen och bestämde över innehållet. Det var de som bestämde på vilket sätt medlemmarna skulle vara aktiva. Tolfterna uppmuntrade så att säga till självbildning men handlade, genom att de satte ramarna, på ett patriarkalt sätt.

Samkvämen innehöll även musik och uppläsningar vilket medlemmarna uppskattade mycket. Denna del fungerade som ett komplement till diskussionerna och föredragen och var med Ellen Keys ord ”bildning för själen och hjärtat”.

Genom de samhällsinriktade diskussionerna kunde både medlemmar och Tolfter träna på att bilda sig en uppfattning och göra sin röst hörd. Det gav praktik inför diskussioner i större sammanhang. Till innehållet kan samkvämen beskrivas som en blandning mellan medborgarbildning och självbildning.

Biblioteket var inte stort, men det var ändå betydelsefullt för medlemmarna eftersom det var ont om folkbibliotek vid den här tiden. Biblioteket skötes av medlemmarna själva enligt självbildningsidealet, där känslan av att ha ett eget bibliotek och närheten till böckerna var viktig. Även till beståndet var Tolfternas bibliotek ett bibliotek i självbildande anda. Inom självbildningen stod skönlitteraturen i centrum och Tolfternas bibliotek innehöll cirka 80 % skönlitterära böcker. Facklitteraturen behandlade ämnen av samma slag som de som avhandlades under samkvämens diskussioner och föreläsningar, det vill säga, sociala frågor, kvinnofrågan, freden, resor etc.

Tolfterna placerar sig mitt emellan den gamla tidens traditionellt patriarkala bildning och den nya tidens demokratiska bildning. De hade förankring i båda världarna, de stod mitt i det tidiga 1900-talets föränderliga folkbildning. Hos Tolfterna fick arbetarkvinnorna möjlighet att träffas, knyta kontakter och hjälp att driva fackligt arbete. Nästa steg kunde bli att de startade egna studiecirklar. Tolfterna tillhörde även en radikalt inriktad folkbildningstradition för kvinnor. De hade kopplingar både till ”Torsdagsskolan” som drevs av Sofie Adelsparre och till den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor Kungl. biblioteket Stockholm

Ellen Keys samling L 41

Brev från Gerda Bergh till Ellen Key, 7 november 1904.

Brev från Nathalia Frölander till Ellen Key, vid juletid 1900.

Samkväm för kvinnor från olika yrkesgrupper "Tolfterna" J:10:3:1-15

Hyllningstal vid 40-års jubiléet 1932 av fru Alfrida Dahlberg.

Protokollhäfte: 1892-1893

Protokollhäfte: 1894-1895

Protokollhäfte 1902-1904

Protokollhäfte 1904-1907

Protokollhäfte 1907-1910

Tryckta källor

Fahlstedt, Amalia (1919). Ellen Key och Tolfterna. Morgonbris. 1919(12:julnummer) s, 5-6.

Flood, Hulda (1939). Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige. Stockholm: Tiden.

Key, Ellen (1897). Bildning: några synpunkter. Stockholm: Bonnier.

Key, Ellen (1906). Folkbildningsarbetet: särskildt med hänsyn till skönhetssinnets odling : en återblick och några framtidsönskningar. Uppsala: Appelberg i distr.

Key, Ellen (1912). Något om vila och om ett vilohem.. Julfacklan. 1912 (19), s. 1-4.

KvinnSam, (2014). Kvinnohistoriska portaler. *Göteborgs universitetsbibliotek. KvinnSam*. <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/> [2014-03-29].

Linder, Gurli (1918). Sällskapsliv i Stockholm under 1880- och 1890-talen: några minnesbilder. Stockholm: Norstedts.

Lindhagen, Anna & Frölander, Natalia (1932). Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden (Tolfternas samkväm) den 22 mars 1892-22 mars 1932. Stockholm: Tiden.

Meyerson, Gerda (1917). Arbeterskornas värld: studier och erfarenheter. Stockholm: Geber.

Nyström-Hamilton, Louise (1904). Ellen Key : en lifsbild. 1 uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Romanus, Anna-Clara (1910). Hvad kan göras för att väcka bildningsintresset hos fabriksarbeterskorna. Idun. 1910(47) s. 575-576.

Tolfterna. Bibliotek (Stockholm) (1905). Katalog öfver böcker tillhörande "Tolfterna".. Stockholm.

Tolfternas samkväm i Stockholm : en viktigt insats av Ellen Key. Morgonbris 1912(8:6) s, 3-4.

Litteratur

Alexiusson, Maria & Karlsson, Charlotta (1999). "bildning är icke vad vi lärt, utan vad vi hava kvar när vi glömt allt vad vi lärt": en studie av Ellen Keys verksamhet som folkbildare med utgångspunkt i hennes liv och idéer. Examensarbete.

Ambjörnsson, Ronny (1988). Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930. 1. uppl. Stockholm: Carlsson.

Ambjörnsson, Ronny (2012). Ellen Key: en europeisk intellektuell. Stockholm: Bonnier.

Atlestam, Ingrid & Forsén, Ulla (red.) (2010). Där människor och tankar möts: bibliotek som folkbildning. Lund: BTJ förlag.

Bendt, Ingela (2000). Ett hem för själen: Ellen Keys Strand. Stockholm: Bonnier.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2005). Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Bibliotekslag: SFS 2013:801 (2013).

Björk, Micael (2002). Upplösningens dialektik: bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900. Diss. Göteborg : Univ., 2002.

Björk, Monika & Kaijser, Eva (2005). Svenska hem: en passionerad affär. Stockholm: Stockholmia.

Bokholm, Sif (2002). I vimlet: mötesplatser för kvinnosak och kultur kring sekelskiftet 1900. Rummet vidgas : kvinnor på väg ut i offentligheten 1880-1940. S. [252]-309, 417-424.

Davidsson Nyman, Sara & Hansson, Magdalena (2005) Nätverket kring kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Uppsats, statsvetenskapliga institutionen, Lunds univ. Englund, Boel & Kåreland, Lena (2008). Rätten till ordet: en kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920. Stockholm: Carlsson.

Eskilsson, Lena (1991). Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på

Fogelstad 1925-35. Diss. Umeå : Univ.

Frenander, Anders & Lindberg, Jenny (red.) (2012). *Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.

Frenander, Anders (2012). *Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912-2012. Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år* s. 15-88.

Gustavsson, Bernt (1991). *Bildningens väg: tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930 = [The road to education] : [three educational ideals of the Swedish workers' movement 1880-1930]*. Diss. Göteborg : Univ.

Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*. Lic.-avh. Göteborg : Univ.

Hedin, Marika (2002). *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880-1930*. Diss. Stockholm : Univ., 2002.

Hedin, Svante (2000). *Bildning och solidaritet: om Ellen Key och Tolfterna. Ny syn på Ellen Key / redaktör: Siv Hackzell. S. 52-79*.

Kärkkäinen, Heli (2011). *Hand i hand? : möten mellan kvinnor i 1890-talets Stockholm. Huddinge: Södertörns högskola, Institutionen för kultur och kommunikation*.

Lagergren, Fredrika (1999). *På andra sidan välfärdsstaten: en studie i politiska idéers betydelse*. Diss. Göteborg : Univ.

Larsson, Berit (1997). *Ljus och upplysning äfven för qvinnan: kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan 1868-1918. 1. uppl. Göteborg: Anamma*.

Lindén, Claudia (2002). *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Diss. Stockholm : Univ., 2002.

Ljunggren Suokas, Paulina (2005). *Fabriksflickans bildning: Gerda Meyerson och Föreningen Hem för arbeterskor 1898-1923 = [The Factory-girl's education : Gerda Meyerson and Föreningen Hem för arbeterskor]*. Borås: Högsk. i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap.

Myrstener, Mats (2008). *De första folkbiblioteken i Stockholm: folkbibliotek och andra bibliotek före Stadsbibliotekets tillkomst 1928*. Stockholm: Stockholms stadsbibliotek.

Myrstener, Mats (1998). *På väg mot ett stadsbibliotek: folkbiblioteksväsendets framväxt i Stockholm t o m 1927*. Lic.-avh. Uppsala : Univ.

Nordberg, Karin (2001). *En flitig, förnuftig, finurlig, förnöjsam, företagsam, fredsälskande, föreningsaktiv fru och flerbarnsmor med förråden fyllda: om husmorsfostran och medborgarbildning i radion. Folkbildning och genus. s. 63-95*.

Nordberg, Karin & Rydbeck, Kerstin (red.) (2001). Folkbildning och genus: det glömda perspektivet. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap, Univ.

Norlander, Kerstin (1995). Den kollektivistiska husmoderligheten: Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887-1930. På tröskeln till välfärden / red.: Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen. S. 104-128.

Persson, Birgit (1990). Tolfterna: ett system över klassgränserna. Arbetarhistoria. 14(1990):4/15(1991):1(=nr 56/57), s. 13-24.

Rydbeck, Kerstin (2008). Frigörande folkbildning för flitiga fröknar: om kvinnors fria bildningsarbete i 1800-talets Sverige. En ny sats : humaniora i förvandling : vänbok till Margaretha Fahlgren. s. 157-165.

Rydbeck, Kerstin (2001). Kvinnorna innanför och utanför ramarna. Om folkbildningsbegreppet och könsperspektivet. Folkbildning och genus s. 9-48.

Rydbeck, Kerstin (2002). Kön och makt i folkbildningen: reflexioner kring kvinnornas positioner inom 1900-talets fria bildningsarbete. 2002 - Utbildning & demokrati: 2002 (11:2), s. [33]-52.

Stenberg, Lisbeth (2009). I kärlekens namn: om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881-1909. Stockholm: Normal.

Sundgren, Gunnar (1998). Folkbildningsforskning: en kunskapsöversikt. D. 1, Om forskningsfältets historiska bakgrund, nuläge och framtid. Stockholm: Folkbildningsrådet/Mimer.

Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red.) (1995). På tröskeln till välfärden: välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800-1930. Stockholm: Carlsson.

Thurén, Torsten (2005). Källkritik. 2., [rev. och utök.] uppl. Stockholm: Liber.

Torstensson, Magnus (1996). Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna: exemplet Sverige och några jämförelser med USA = [To analyse the breakthrough of the Anglo-American public library concept] : [the Swedish case and some comparisons with the USA]. Lic.-avh. Göteborg : Univ.

Tosh, John (2011). Historisk teori och metod. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Örtengren, Gerd (1982). Ellen Key och Tolfterna. Väderstad: Ellen Key-sällsk.